

Interakce mezi buňkami a okolím

Mnohobuněčné organizmy mají buňky organizované do tkání

Tkáň:

- soubor buněk a jimi vylučované extracelulární matrix
- podíl matrix na vlastnostech tkáně
- odlišný charakter tkání u rostlin a živočichů

-živočichové jsou predátory: pohyb, pevnost, změna tvaru

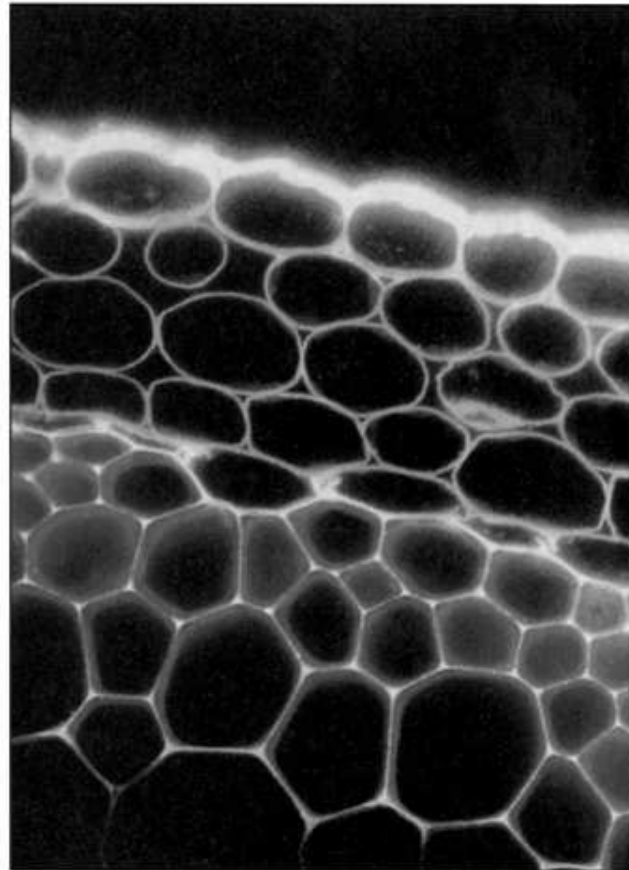
-rostliny se nepohybují: pevnost pletiv, křehkost izolovaných buněk

Rostlinné tkáně

Buněčná stěna rostlinných buněk je typem extracelulární matrix

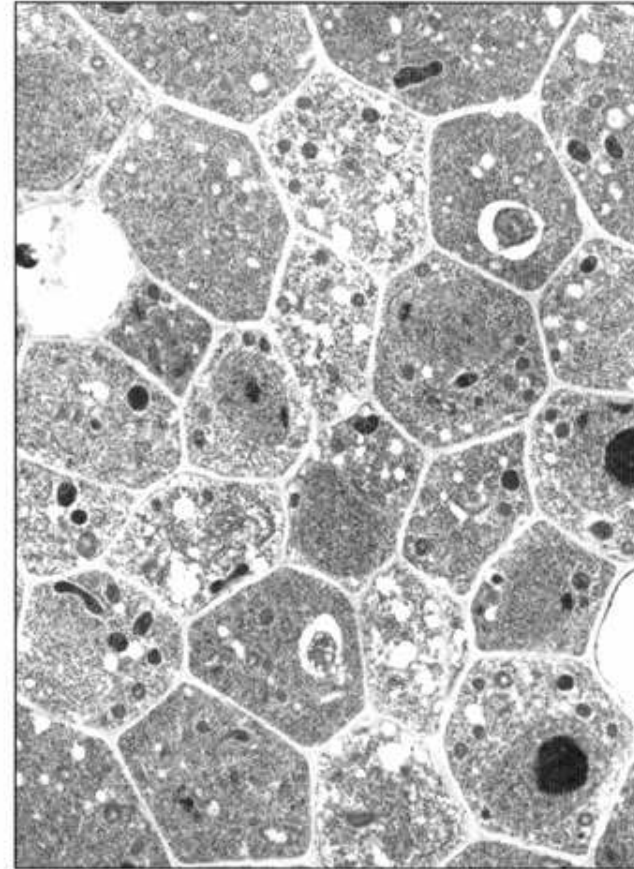
- složení stěny určuje její vlastnosti (pevnost ve dřevě, ohebnost v listu)
- stěna je produkována buňkami
- stěna tvoří komůrky, ve kterých jsou produkční buňky lokalizovány

Stěna rostlinné buňky

(A)

20 μm

(B)

2 μm

A: Fluorescenční mikroskopie (modře - celulóza, zeleně - pektin)

B: Elektronová mikroskopie

Rostlinné buňky mají pevné vnější stěny

- rostlinné buňky zbavené stěny jsou velmi křehké
- absence intermediárních filament v cytoskeletu (jen u živočišných buněk)
- vnější stěna je nezbytná

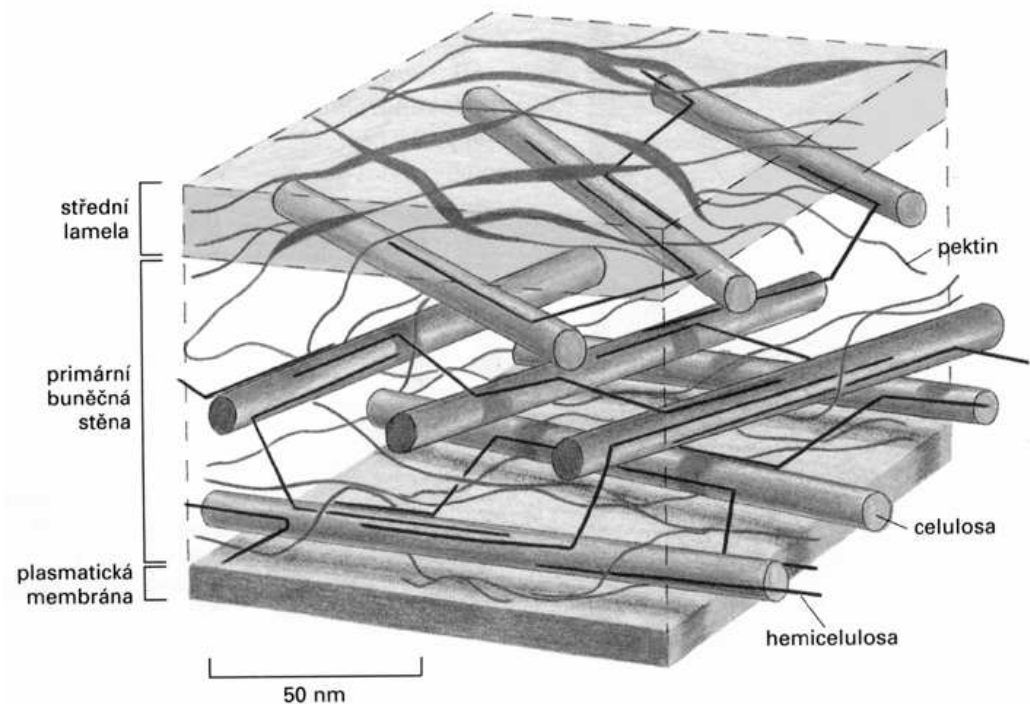
Buněčná stěna rostlinných buněk vzniká postupně

- primární stěna: tenká, zvětšuje se s růstem buňky
- sekundární stěna: pevná, tvoří se po zastavení růstu buňky ztluštěním primární stěny nebo ukládáním nových vrstev s odlišným složením

Vlákná celulózy udělají rostlinné buněčné stěně pevnost v tahu

Celulóza:

- polysacharid
- nejrozšířenější organická molekula na Zemi
- vlákna celulózy jsou obvykle protkána s jiným polysacharidy a proteiny: vzniklá struktura má odolnost k tlaku a rozpínání

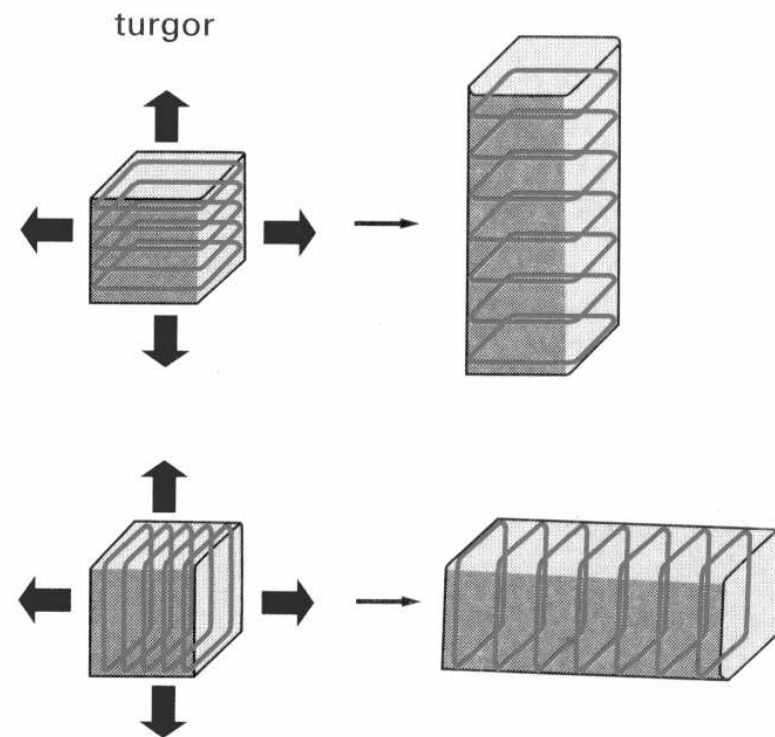

Ligninová síť

- výskyt v ECM u dřevnatých pletiv
- vysoká pevnost
- neprostupnost pro vodu

Vlákná extracelulární matrix ovlivňují směr růstu rostlinné buňky

- potřeba růstu nebo změny tvaru rostlinné buňky $\times$ omezující účinek vláken matrix
- orientace vláken matrix udává směr, kterým se buňka může zvětšovat
- způsobem stavby své stěny buňka následně kontroluje svůj tvar a i směr růstu pletiva, jehož je součástí

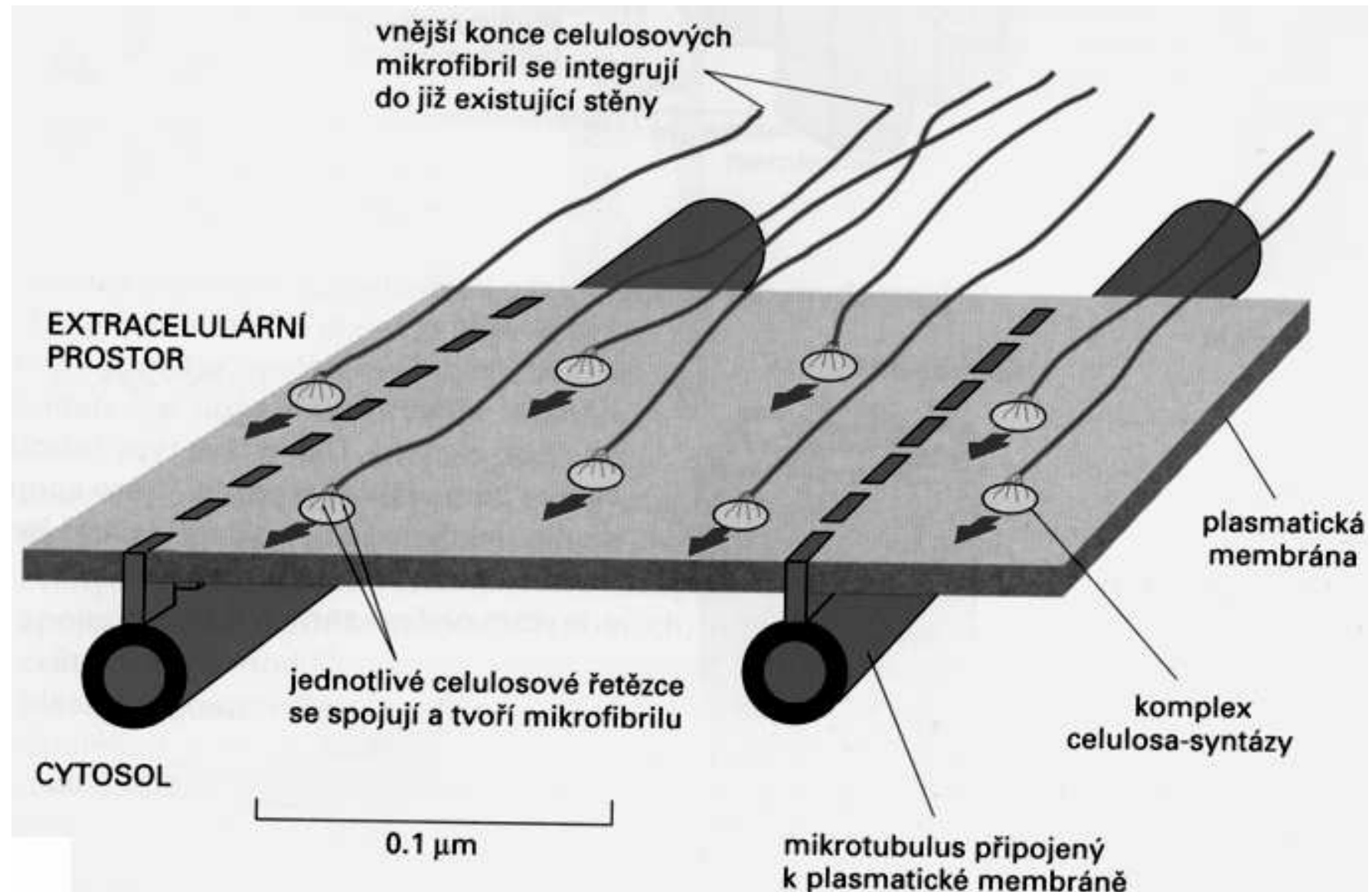

Tvorba celulózových vláken extracelulární matrix

- odlišnost od většiny extracelulárních proteinů, kdy syntéza nastává uvnitř buňky a následuje export exocytózou
- syntéza celulózy probíhá na **vnějším povrchu buňky** **enzymovými komplexy** zanořenými do plazmatické membrány
- komplexy **transportují sacharidové monomery přes membránu** a začleňují je do rostoucího řetězce
- komplexy se při syntéze pohybují membránou: tvorba orientovaného celulózového vlákna (fibrily)
- dráhy pohybu komplexů jsou definovány orientací mikrotubulů pod plazmatickou membránou: cytoskelet reguluje tvarování rostlinné buňky

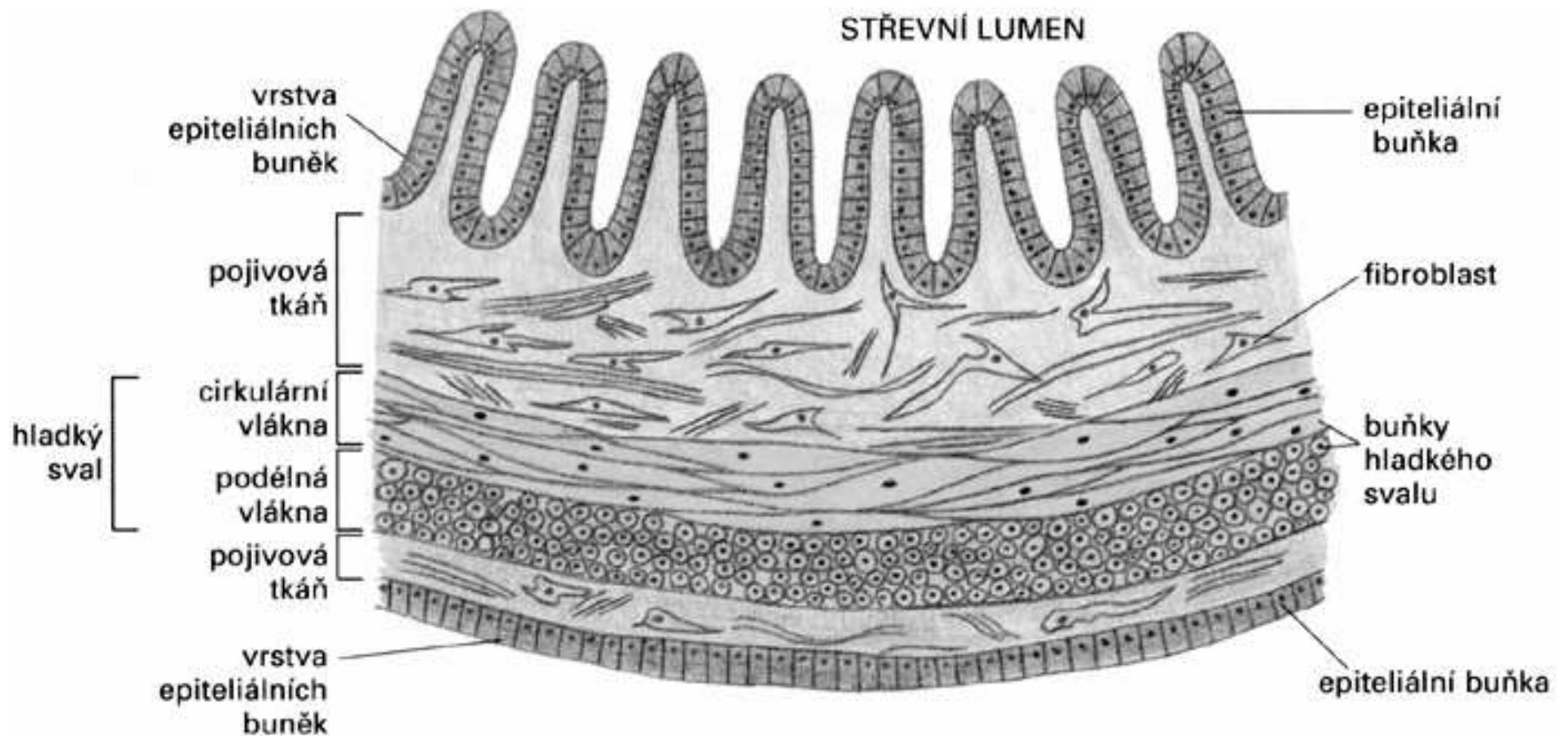
Orientované ukládání celulózy do buněčné stěny rostlin

Živočišné tkáně

- živočichové jsou predátory: aktivní pohyb, síla, hbitost
- různorodost tkání z mechanického hlediska:
různá organizace buněk a matrix
  - kosti, šlachy: převažuje role matrix
  - svaly, pokožka: cytoskelet jednotlivých buněk

Organizace buněk v živočišných tkáních

Živočišné tkáně

4 hlavní typy:

- pojivové
- epitely
- nervové
- svalové

U pojivových tkání nese mechanickou zátěž extracelulární matrix

U ostatních tkání nesou mechanickou zátěž samotné buňky

Struktury mezibuněčného prostoru

- buněčný plášť („glycocalyx“)
- mimobuněčná matrix („extracellular matrix“)

Buněčný plášť („glycocalyx“)

Struktura:

- uhlovodíkové řetězce složek plazmatické membrány, které směřují mimo buňku
- materiál vyprodukovaný buňkou a vyloučený ven z buňky

Funkce:

- zajištění mezibuněčných interakcí a interakcí buňka - substrát
- mechanická ochrana buňky

Mimobuněčná matrix

Struktura:

- síťovina buňkou vyloučených proteinů a polysacharidů, která se vyskytuje mimo bezprostřední okolí buňky
- spojení proteinů a polysacharidů může být velmi volné a nezřetelné (volná konektivní tkáň) nebo přesně vymezené (matrix chondrocytů)

Funkce:

- mechanická ochrana buňky
- určení tvaru a aktivity buněk

**Myoblast
(embryonální
svalová buňka)
sekretující
mimobuněčnou
matrix**

Copyright © 2001 Dennis Kunkel Microscopy, Inc. / Dennis Kunkel

Interakce s matrix je důležitá pro funkci buňky, kterou obklopuje

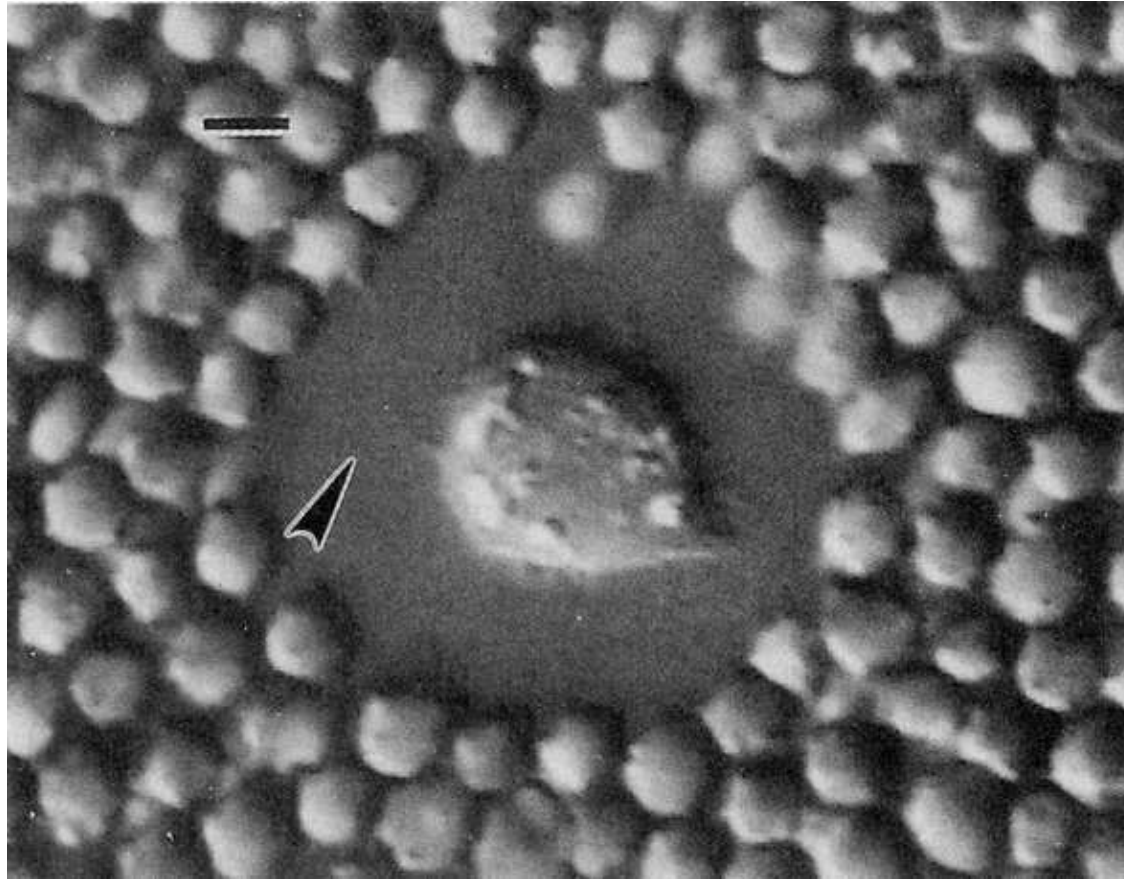

Experiment:

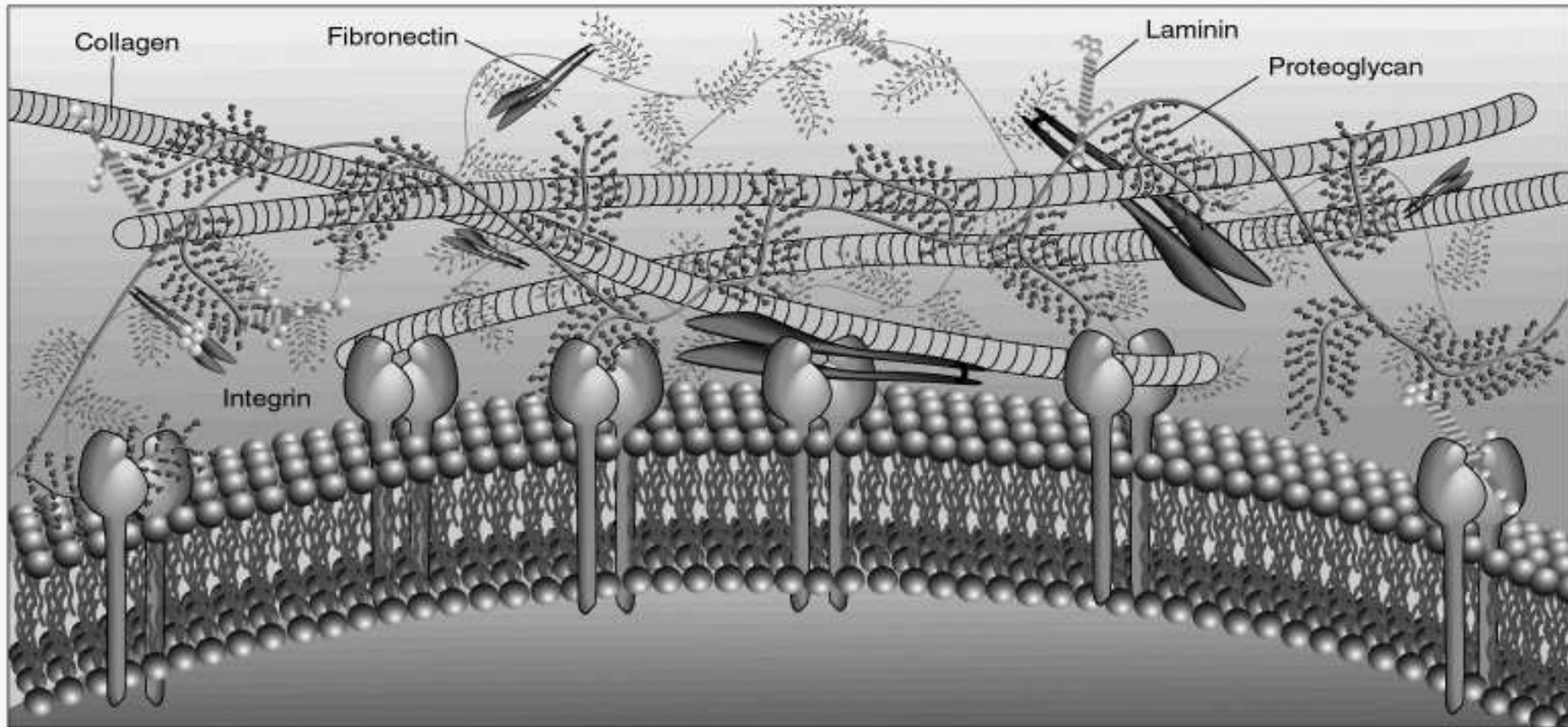
1. enzymatické rozložení mimobuněčné matrix kolem epiteliálních buněk mléčné žlázy pěstovaných v kultuře: snížení sekrečních aktivit buněk

2. **Obnovení** tvorby mimobuněčné matrix: obnovení schopnosti buněk tvořit a vylučovat své běžné produkty

Matrix kolem produkční buňky znemožňuje přímý kontakt s okolními buňkami

Velikost matrix (chondroitin sulfát) kolem produkční buňky
demonstrována prostřednictvím erytrocytů

Copyright 1999 John Wiley and Sons, Inc. All rights reserved.

ECM:

Proteoglykany

Kolagen

Adhezivní proteiny

Fibronektin

Laminin

CAMs („cellular adhesive molecules“):

Kadheriny

Nadrodina Ig

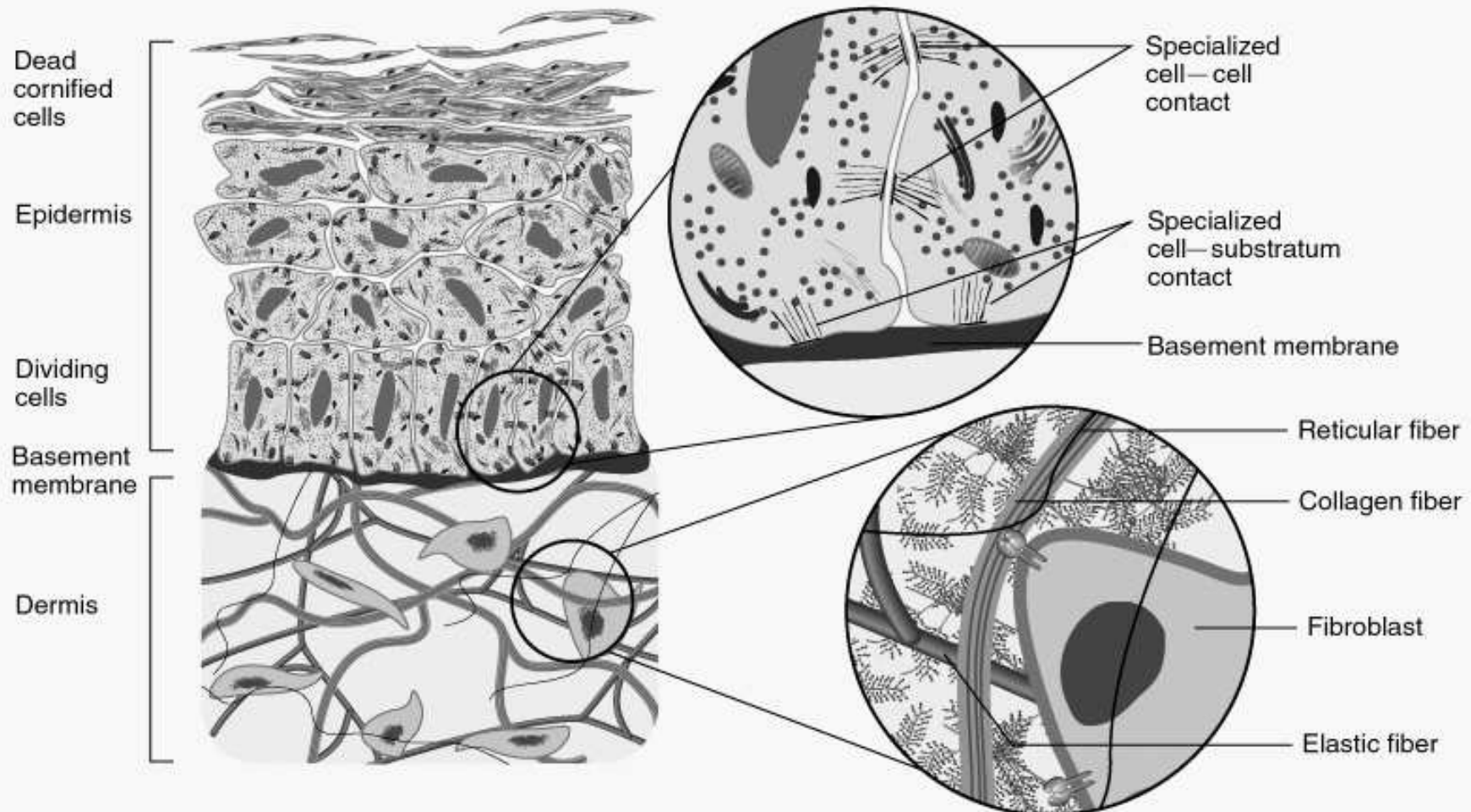
Selektiny

Muciny

Integriny

Živočišná ECM zajišťuje:

- interakce buňka-buňka
- interakce buňka-ECM
- tvorbu mimobuněčných přepážek v tkáních

Typy matrix:

reflektují funkci dané tkáně:

- pevnost - šlachy
- filtrace - ledviny
- pevnost a pružnost - hladké svalstvo obklopující cévy

Různé vlastnosti ECM plynou z kombinací jejich základních strukturních složek - vláknitého proteinu kolagenu, kyseliny hyaluronové a proteoglykanů (=komplexů polysacharidů s proteiny)

- vlastnosti matrix spoluurčují další proteiny, které se na matrix napojují svými receptory

Různé tkáně obsahují různé typy matrix

- epiteliální nebo svalové buňky jsou prostřednictvím povrchových receptorů ukotveny do tenké matrix zvané bazální lamina (hlavní složkou je kolagen uspořádaný do sít'oviny)
- jiným typem matrix je volná konektivní tkáň - vytváří prostředí pro malé žlázy a krevní kapiláry (hlavní složkou jsou vláknité kolageny a pružné elastiny), obsahuje mnoho buněk (fibroblasty, lymfocyty), zajišťuje difúzi O_2 a živin do buněk epitelů a žlaz
- pevná konektivní tkáň - hlavní složka orgánů zajišťujících pevnost a pružnost - kosti, chrupavky, šlachy. Skládá se výhradně z vláknitých složek (hustě uspořádané vláknité kolageny, proteoglykany, elastiny), obsahuje velmi málo buněk

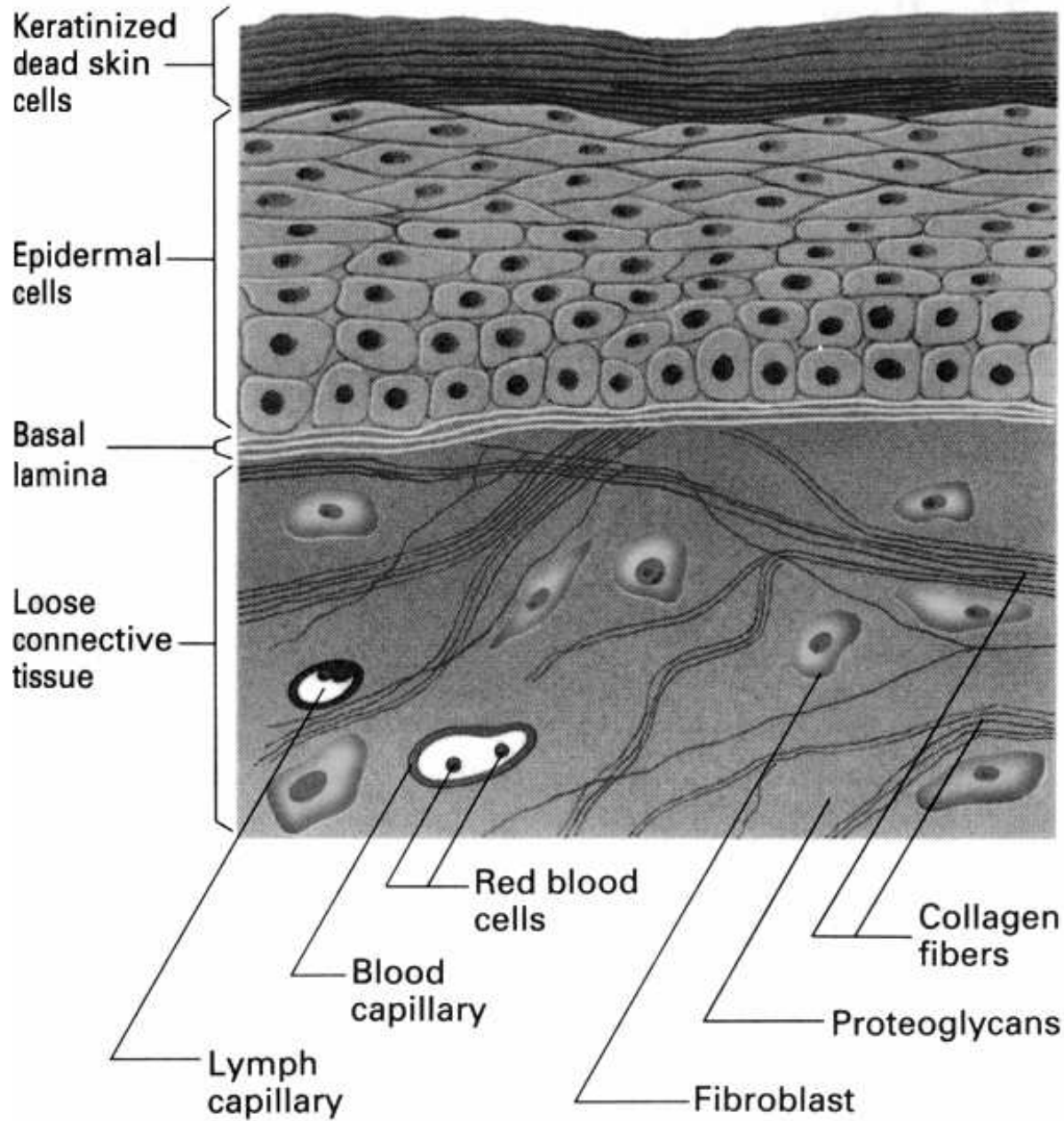
Bazální lamina

vrstva o tloušťce 50-200 nm obklopující svalové a tukové buňky a poskytující podklad epiteliálním tkáním (kůže, výstelka trávicího a dýchacího ústrojí a krevních vlásečnic)

Funkce:

- určení polarity buněk a jejich pohybu
- oddělování sousedních tkání (kompartmentalizace)
- překážka pro makromolekuly (krevní systém, ledviny)
- překážka pro pohyb rakovinných buněk

Matrix konektivních tkání:

chrupavka, kost, šlacha, rohovka

- buňky produkující matrix tvoří jen malou část tkáně
- matrix a nikoliv produkční buňky udělají tkáni specifické vlastnosti

Kolageny

- rodina nerozpustných vláknitých glykoproteinů (dosud popsáno 15 typů, specifická lokalizace každého z nich)
- nejhojnější protein v živočišných tkáních (více než 25% všech lidských proteinů)
- hlavní strukturní protein mimobuněčné matrix
- produkován fibroblasty a epiteliálními buňkami
- tkáním poskytuje odolnost proti natažení

Struktura kolagenu

- trojšroubovice tvořená třemi řetězci α , které mohou (ale nemusí vždy) být identické
- na jednu otáčku trojšroubovice připadají 3 aminokyseliny
- každou třetí aminokyselinou je **glycin**
- kolageny jsou bohaté na zbytky **prolinu** a **hydroxyprolinu**
- **vodíkové vazby** mezi skupinami NH glycinů a karbonylovými skupinami CO sousedních polypeptidů trojšroubovici stabilizují

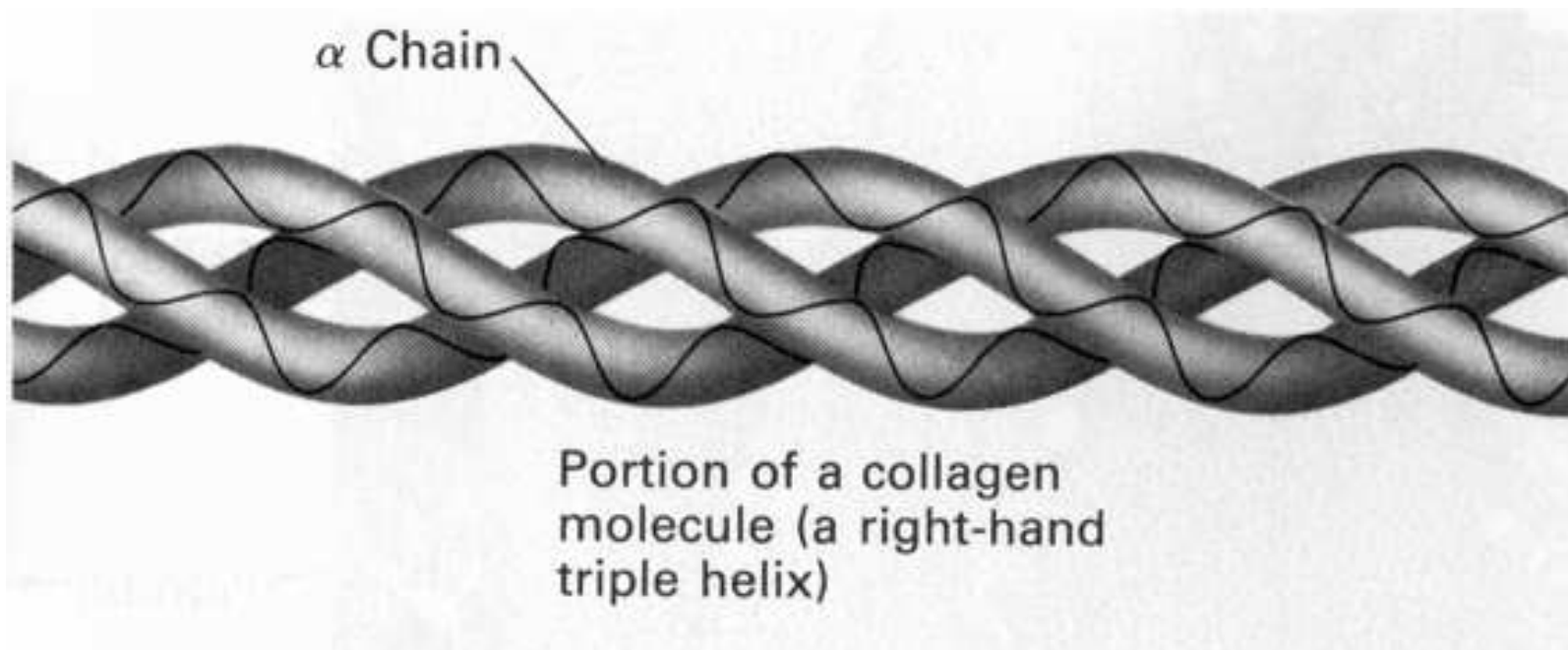
Existuje mnoho typů kolagenu

TABLE 19-5 Some Types of Collagen and Their Properties

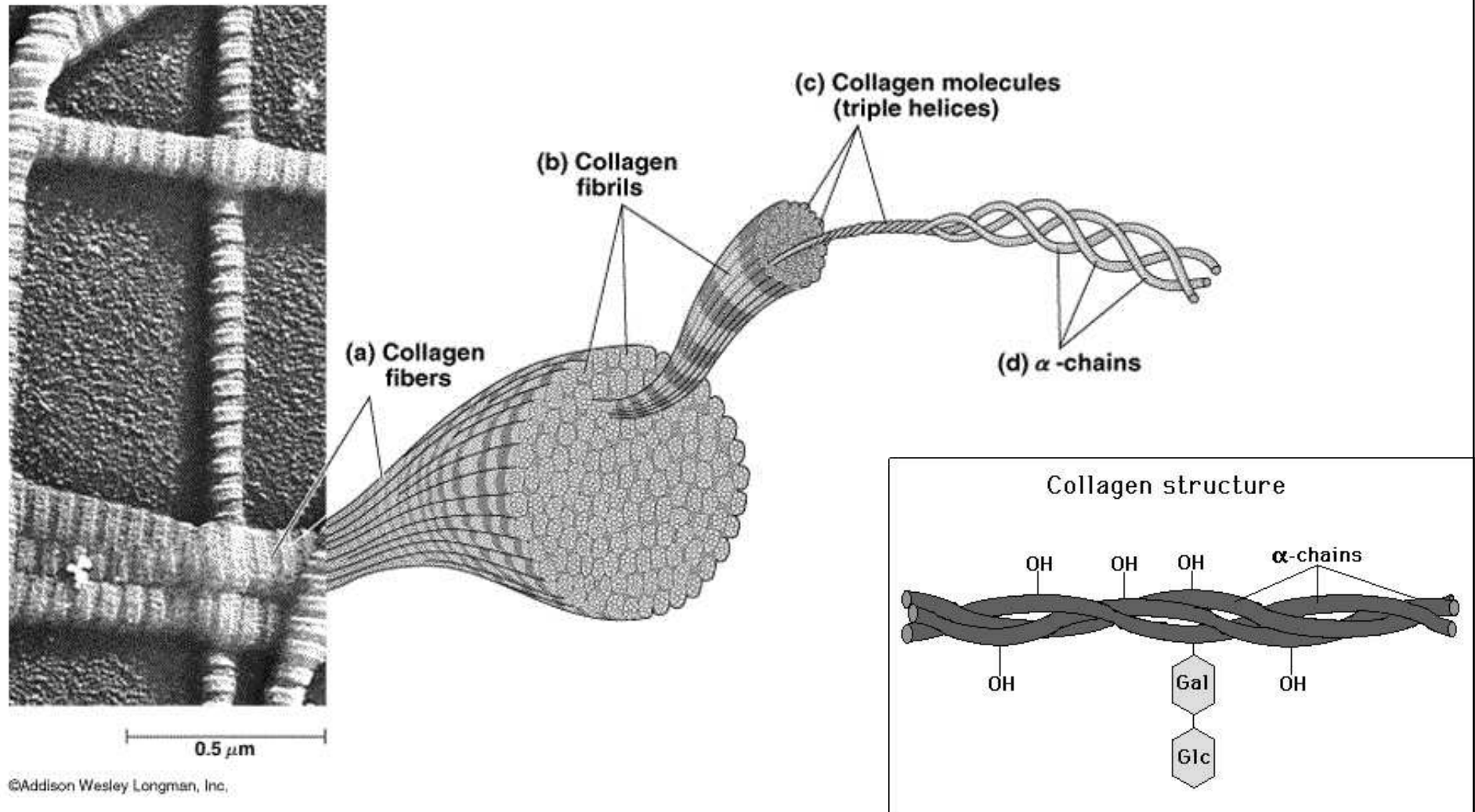
	TYPE	MOLECULAR FORMULA	POLYMERIZED FORM	TISSUE DISTRIBUTION
Fibril-forming (fibrillar)	I	$[\alpha 1(\text{I})]_2\alpha 2(\text{I})$	fibril	bone, skin, tendons, ligaments, cornea, internal organs (accounts for 90% of body collagen)
	II	$[\alpha 1(\text{II})]_3$	fibril	cartilage, intervertebral disc, notochord, vitreous humor of the eye
	III	$[\alpha 1(\text{III})]_3$	fibril	skin, blood vessels, internal organs
	V	$[\alpha 1(\text{V})]_2\alpha 2(\text{V})$ and $\alpha 1(\text{V})\alpha 2(\text{V})\alpha 3(\text{V})$	fibril (with type I)	as for type I
	XI	$\alpha 1(\text{XI})\alpha 2(\text{IX})\alpha 3(\text{XI})$	fibril (with type II)	as for type II
Fibril-associated	IX	$\alpha 1(\text{IX})\alpha 2(\text{IX})\alpha 3(\text{IX})$	lateral association with type II fibrils	cartilage
	XII	$[\alpha 1(\text{XII})]_3$	lateral association with some type I fibrils	tendons, ligaments, some other tissues
Network-forming	IV	$[\alpha 1(\text{IV})]_2\alpha 2(\text{IV})$	sheetlike network	basal lamina
	VII	$[\alpha 1(\text{VII})]_3$	anchoring fibrils	beneath stratified squamous epithelia
Transmembrane	XVII	$[\alpha 1(\text{XVII})]_3$	not known	hemidesmosomes
Others	XVIII	$[\alpha 1(\text{XVIII})]_3$	not known	basal lamina around blood vessels

Note that types I, IV, V, IX, and XI are each composed of two or three types of α chains, whereas types II, III, VII, XII, XVII, and XVIII are composed of only one type of α chain each. Only 11 types of collagen are shown, but about 20 types of collagen and about 25 types of α chains have been identified so far.

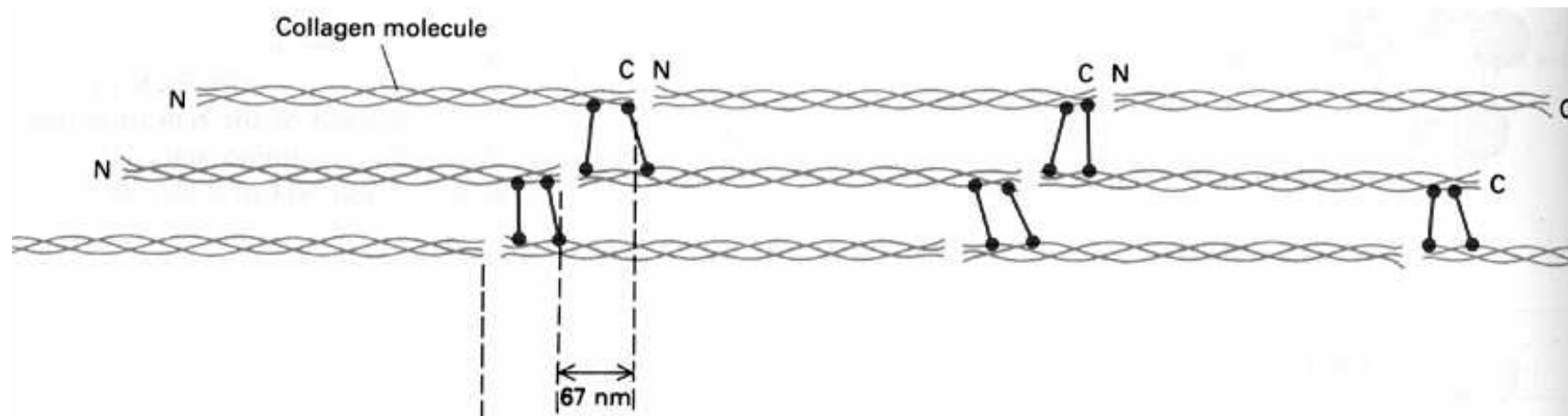
Trojšroubovice kolagenu typu I

Šroubovice kolagenu typu I, II, III a V se skládají do struktur vyššího řádu

Kovalentní vazby mezi N-koncem jedné molekuly a C-koncem druhé molekuly stabilizují strukturu vláken kolagenu

Křížové vazby mezi molekulami vlákna kolagenu zpevňují a způsobují nerozpustnost purifikovaného kolagenu ve vodě.

Tvorba kolagenové šroubovice

1. tvorba delších prekurzorů - prokolagenů

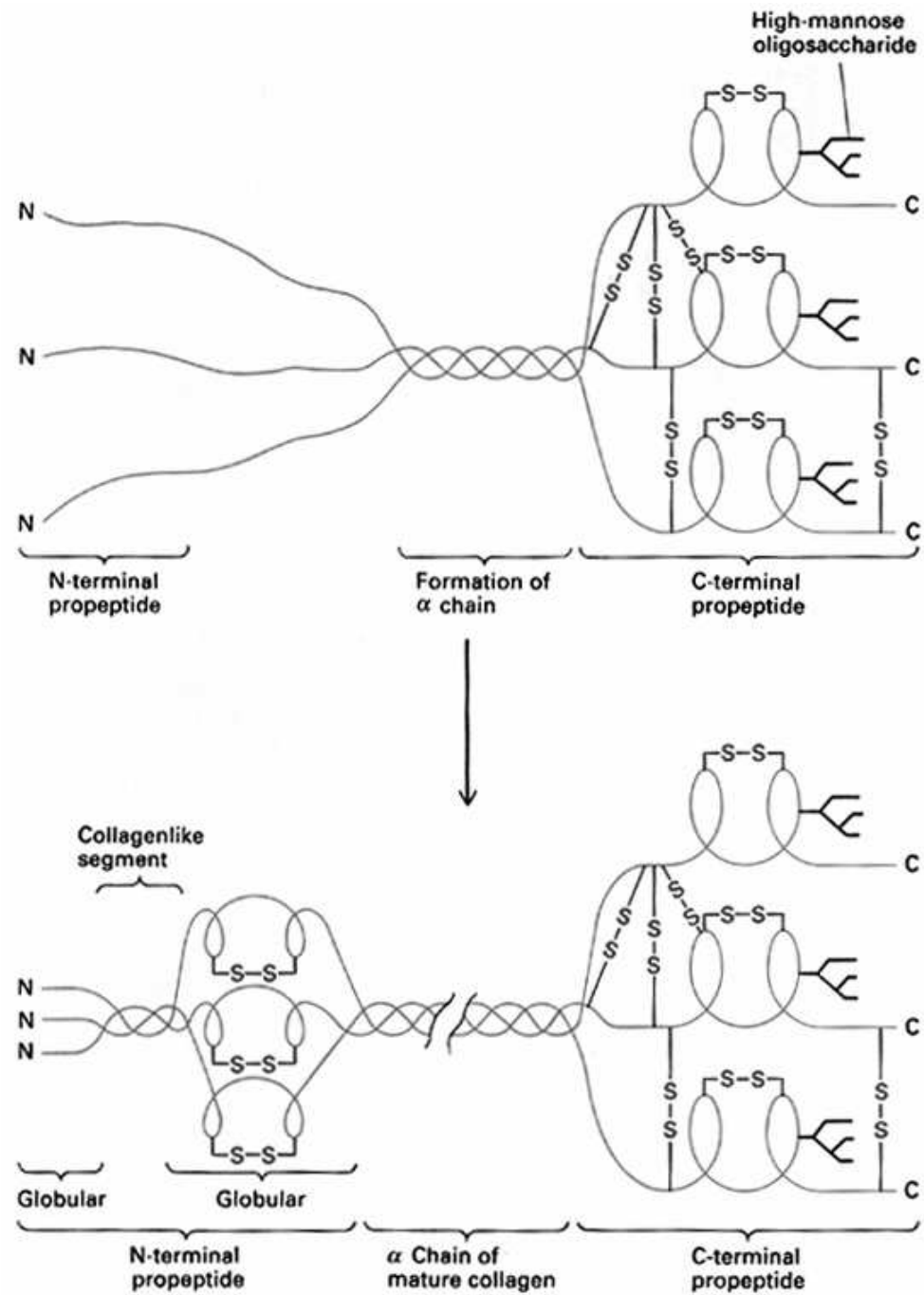
- prokolagen typu I tvoří trojšroubovici, která obsahuje 150 přídatných AA na N-konci a 250 na C-konci (tzv. **propeptid**)
- tvorba **disulfidických můstků** u C-koncových propeptidů napomáhá správnému sestavení řetězců během jejich tvorby a následnému rychlému uzavření trojšroubovice
- u zralého kolagenu I se disulfidické můstky nevyskytují

2. proces sestavování vláknem kolagenu začíná v **ER**, pokračuje v **Golgiho aparátu** a je dokončen **vně buňky**

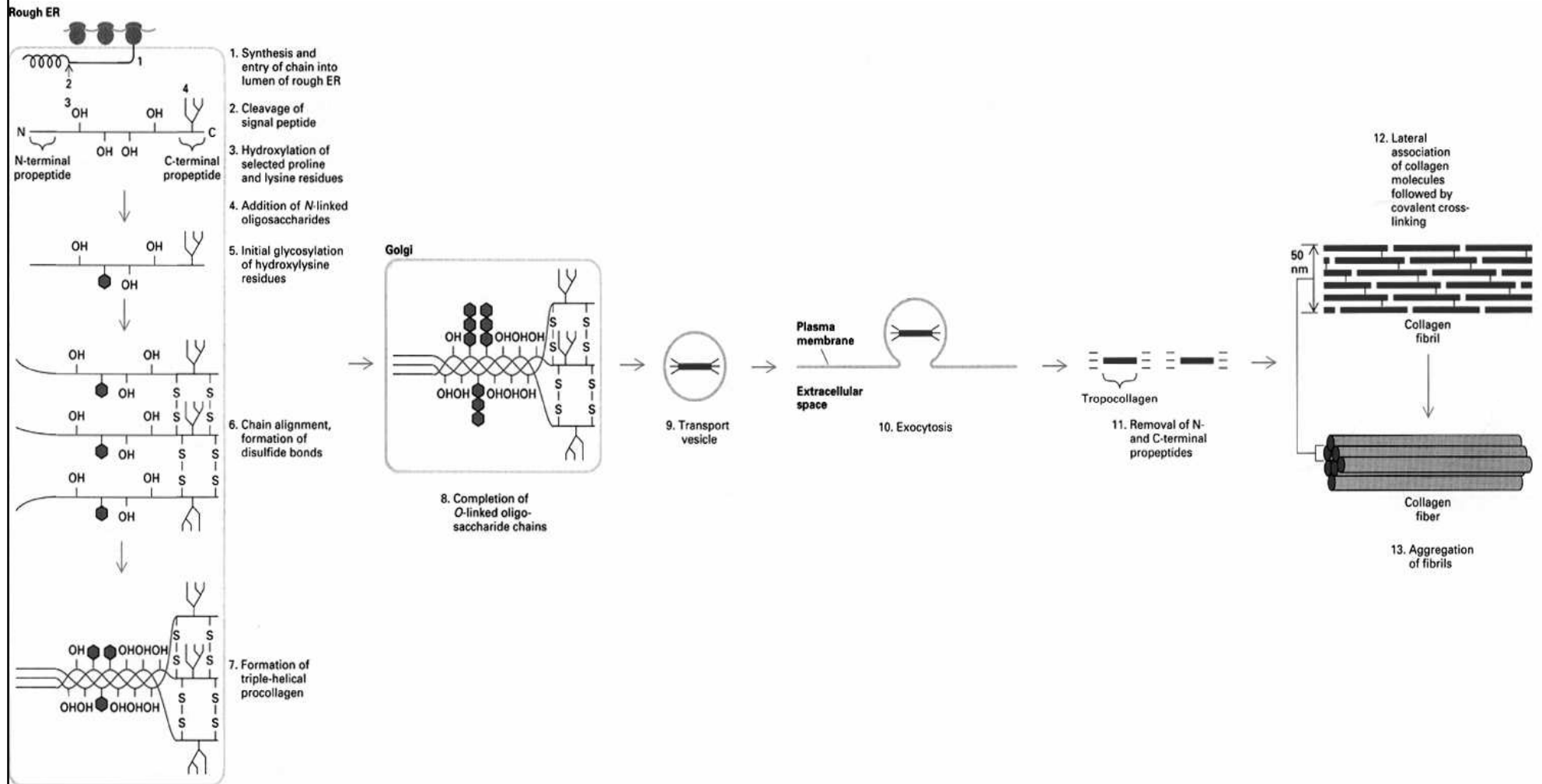
Modifikace před dokončením tvorby trojšroubovice kolagenu

- odštěpení signálních sekvencí
- **hydroxylace** zbytků prolinu a lysinu
- prokolagen I se dostává mimo buňku **exocytózou**
- během exocytózy dochází k proteolytickému **štěpení** kolagenázou, kterým se odstraňují N- a C-koncové propeptidy.

Molekuly kolagenu **polymerují** a tvoří vlákna až v mimobuněčném prostředí.

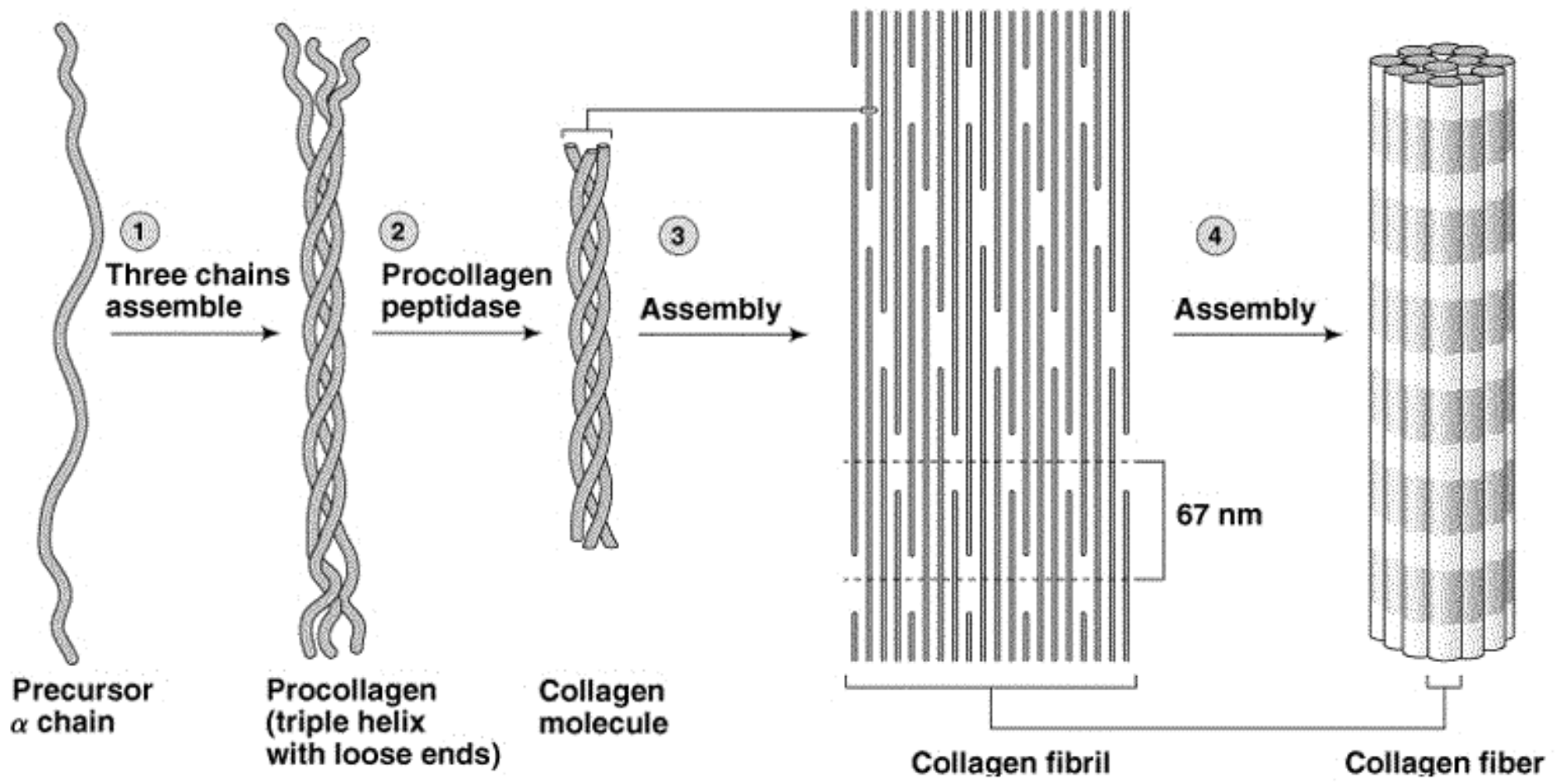

Tvorba kolagenu

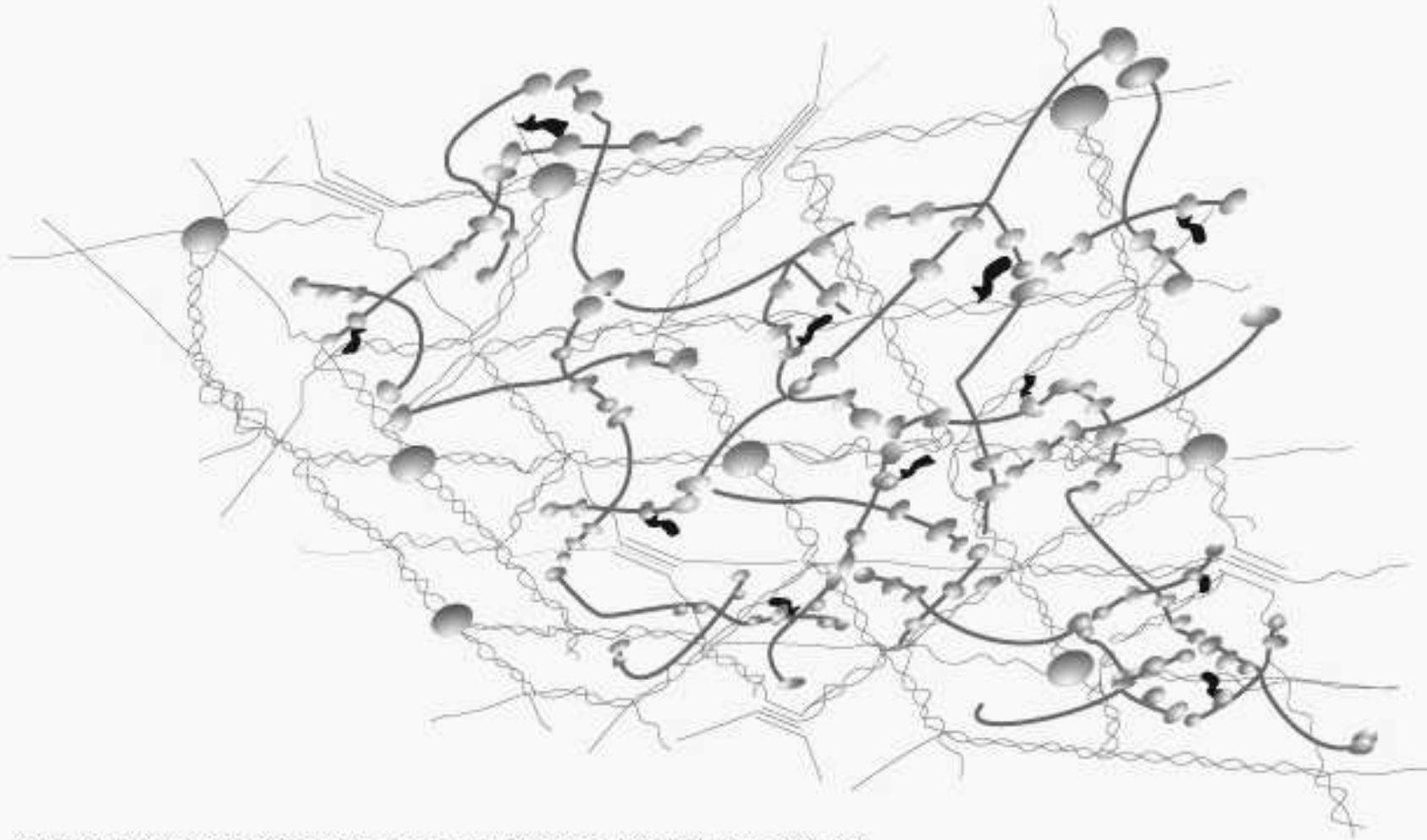

Occurs in ER lumen

Occurs after secretion from cell

Kolagen typu IV je hlavní součástí bazální laminy

After Peter D. Yurchenco, Yi-Shan Cheng, and Holly Colognato, *J. Cell Biol.* 117:1132, 1992;
by copyright permission of the Rockefeller University Press.
Copyright 1999 John Wiley and Sons, Inc. All rights reserved.

Kolagen typu IV (růžová)

laminin (zelená)

entaktin (červená)

Poruchy struktury kolagenu

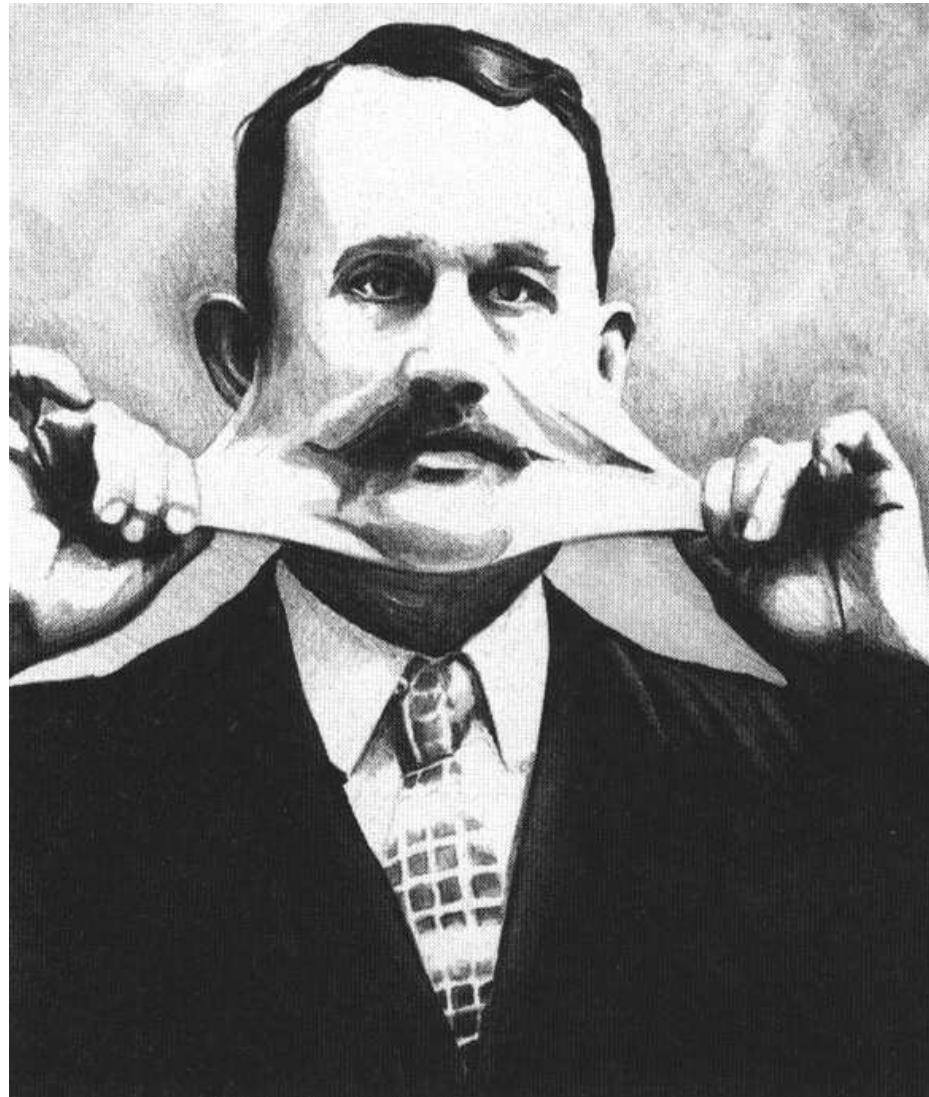
Hydroxylaci kolagenu zajišťují **prolyl-hydroxylázy** a **lysyl-hydroxylázy**

Kofaktorem hydroxyláz je **kyselina askorbová** (vitamin C)

Nedostatek vitamínu C:

- nedostatečná hydroxylace kolagenu
- křehkost krevních vlásečnic, šlach, kůže (**kurděje**)

Absence kolagenázy: hyperplastická kůže

Adhezivní složky ECM

Elastin

ne-glykosylovaný protein ECM. Častá tvorba příčných můstků. Možnost konformačních změn. Obvyklý výskyt: kůže, krevní cévy, hladké svaly, plíce.

Tenascin

Protein podobný fibronektinu, který má často anti-adhezivní vlastnosti. Obvyklý výskyt: některé nádorové buňky

Fibronektin

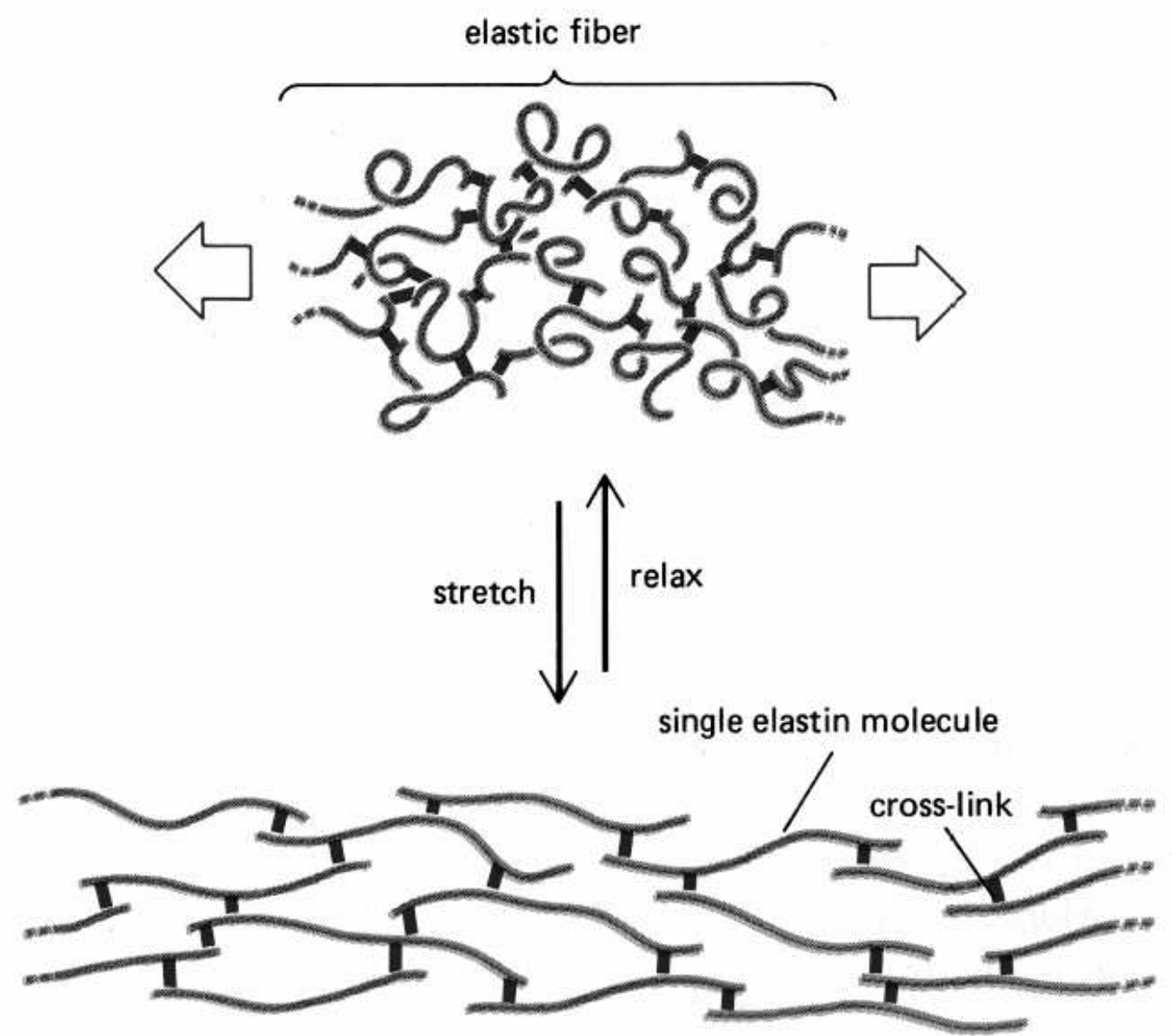
Velmi rozšířený adhezivní protein, důležitý pro migraci buněk. Obsahuje strukturální motiv RGD (arg-gly-asp).

Laminin

Heterotrimerní multiadhezivní protein. Důležitý pro růst axonů a migraci embryonálních buněk.

Elastin

- hlavní složkou extracelulární matrix u tkání, které vyžadují pevnost i pružnost
- vysoce hydrofobní** protein, 830 AA zbytků
- velmi bohatý na **prolin a glycin**
- molekuly elastinu se sekretují do mimobuněčného prostředí - tvorba vzájemně propojených filament a struktur vyššího řádu - vznik hustých sítí
- molekuly elastinu oscilují mezi mnoha **náhodnými konformačními variantami**
- proměnlivost konformace elastinu a přítomnost mezimolekulárních spojek - odolnost vůči natažení a stlačení
- vlákna kolagenu pronikají do elastinové sítě - omezení možnosti natažení - ochrana tkáně před roztržením

Laminin („multiadhesive matrix protein“)

Struktura:

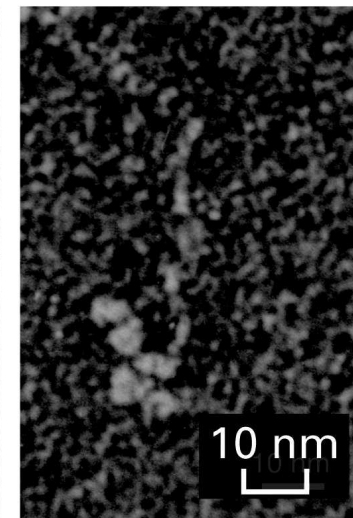
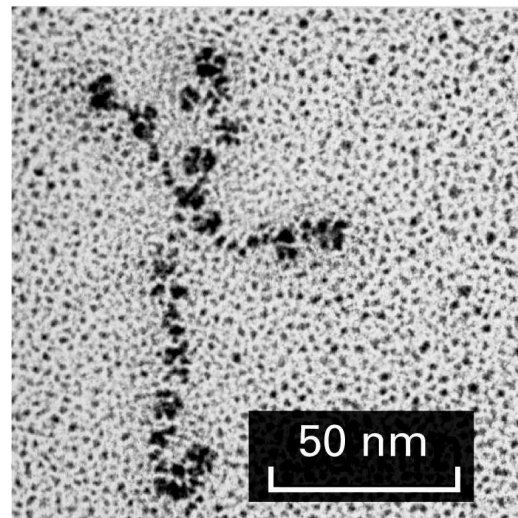
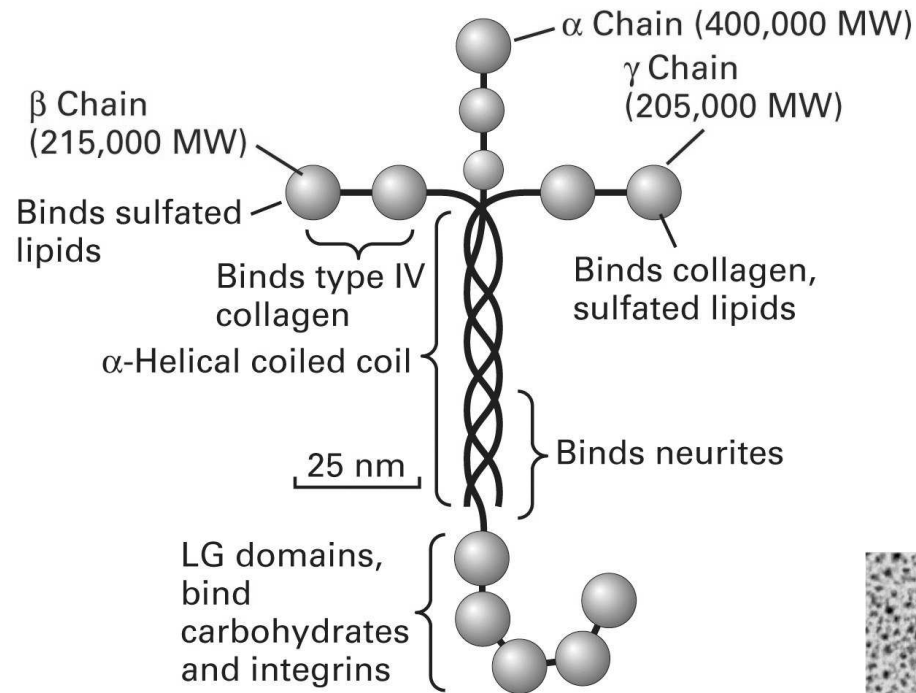
-glykoprotein, jehož základ tvoří tři polypeptidy uspořádané do tvaru kříže

-tvoří dlouhé flexibilní molekuly s mnoha doménami pro vazbu kolagenů, dalších proteinů ECM, polysacharidů, povrchových receptorů a mimobuněčných signálních molekul

Funkce:

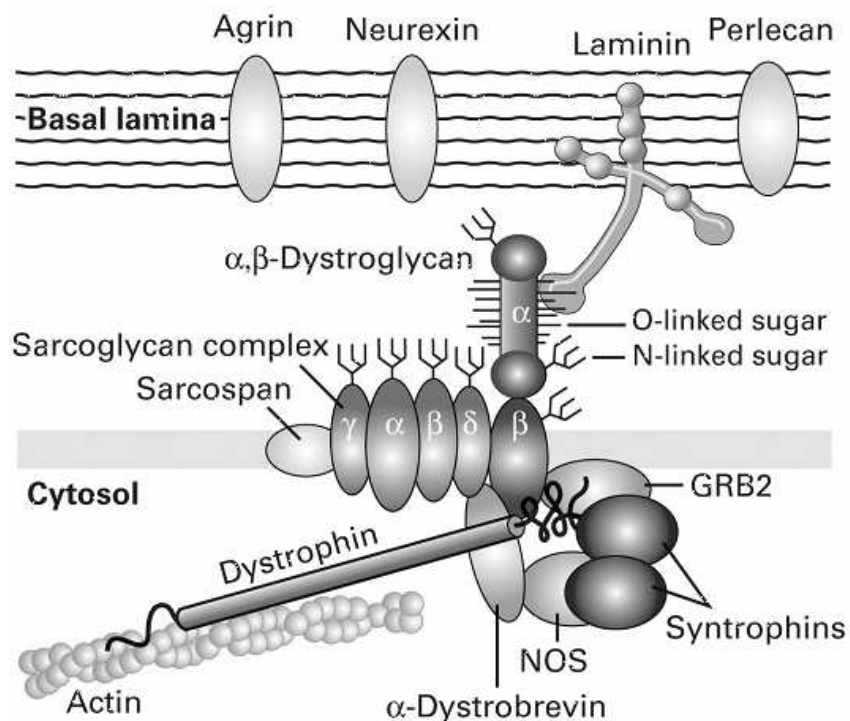
- organizace složek ECM
- regulace adheze buněk v ECM
- regulace migrace buněk
- regulace tvaru buněk ve tkáních

Struktura lamininu a vazebná místa

„Duchenne muscular dystrophy“ - důsledek narušené interakce ECM-cytoskelet

- dědičné onemocnění poškozující svaly (srdeční, dýchací)
- v nejobvyklejší formě postihuje jen chlapce
- molekulární podstata spočívá v přítomnosti mutace v genu kódujícím **dystrofin**
- dystrofin je velký cytozolický protein, který se uplatňuje jako adaptér zprostředkovávající interakci mezi filamenti aktinu a povrchovým receptorem dystroglykanem
- dystroglykan interaguje s některými molekulami ECM, např. s lamininem

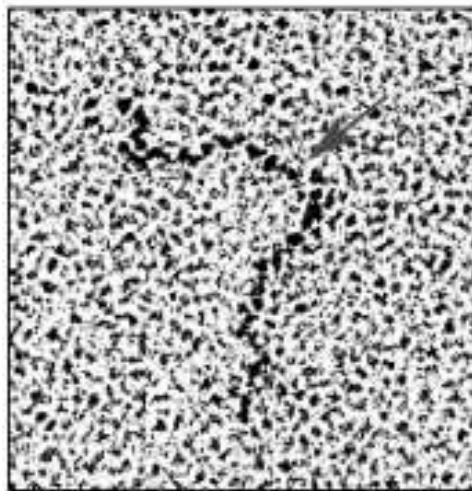
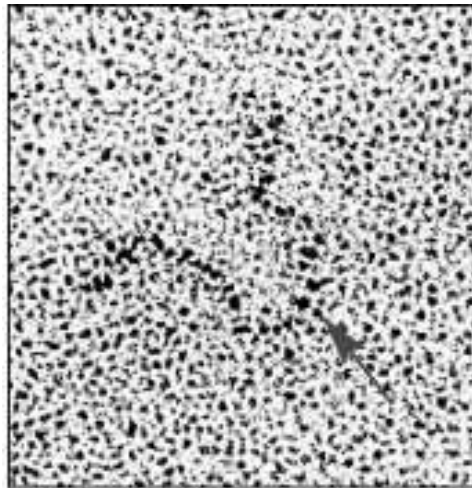
Fibronektin

- „multiadhezivní“ protein ECM vyskytující se u všech obratlovců
- běžný v krevním systému, konektivních tkáních a bazální lamině

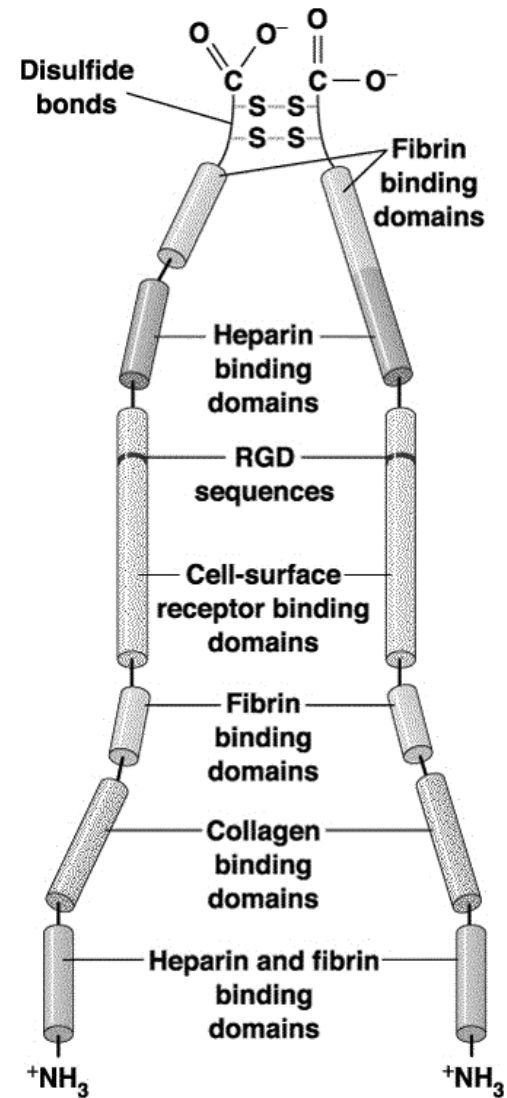
Struktura:

- **dimer** dvou podobných peptidů spojených disulfidovými můstky na C-koncích
- popsáno alespoň 20 izoformem fibronektinu, tvorba alternativním sestřihem transkriptu jediného genu
- každý řetězec je složen ze 6 domén s odlišnými vazebnými vlastnostmi
- obsahuje vazebná místa pro buněčné povrchové receptory, kolagen, fibrin, proteoglykany

Struktura dimeru fibronektinu

(A) 100 nm

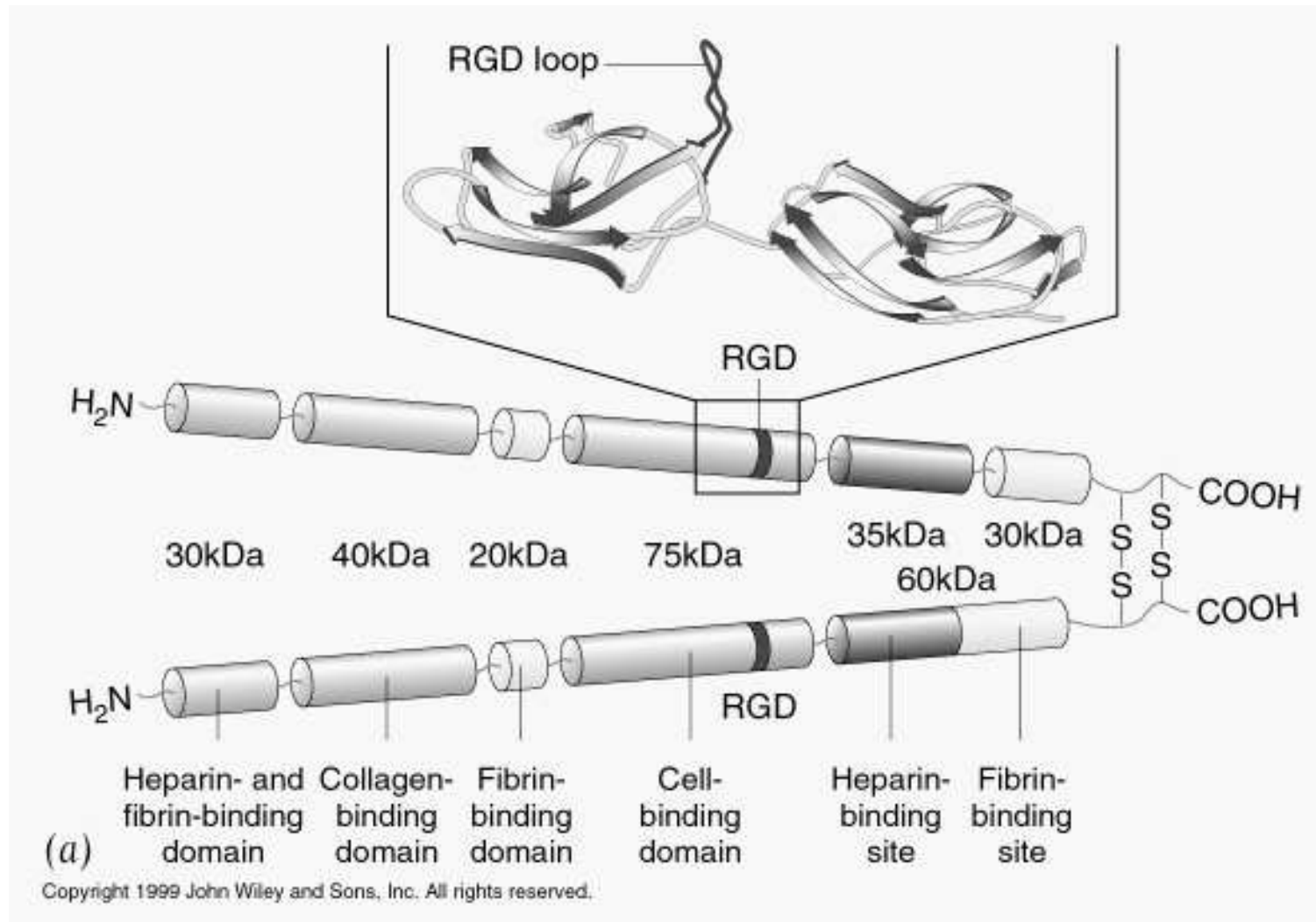

©Addison Wesley Longman, Inc.

Sekvence RGD (Arg-Gly-Asp)

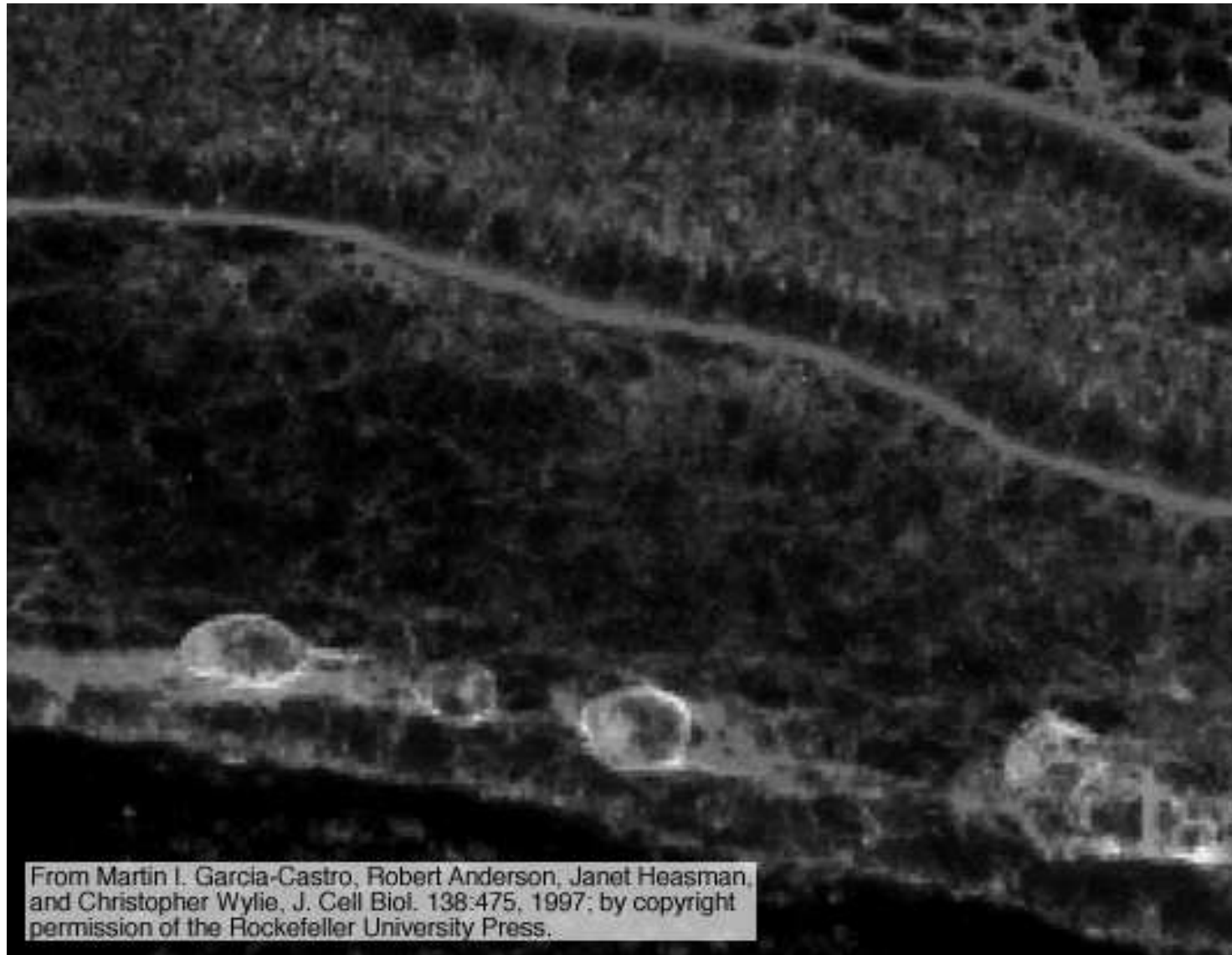
- sekvence rozeznávána určitými integriny
- význam pro mezibuněčnou adhezi

Fibronektin

Funkce:

- zajištění **dotyku buněk k různým složkám ECM** (kolageny, heparan sulfát)
- zajištění **dotyku buněk k jiným buňkám** (integriny)
- účast na **určení tvaru buněk a organizaci cytoskeletu**
- podíl na **regulaci migrace a diferenciaci** buněk během embryogeneze
- účast na **procesech hojení** (usnadňuje migraci makrofágů a dalších buněk imunitního systému do oblasti poranění, podíl na iniciaci srážení krve)
- myši postrádající funkční gen kódující fibronektin nepřežívají ranou embryogenezi!
- umožňuje adhezi buněk na povrch kultivačních misek (absence fibronektinu na povrchu rakovinných buněk adhezi oslabuje)

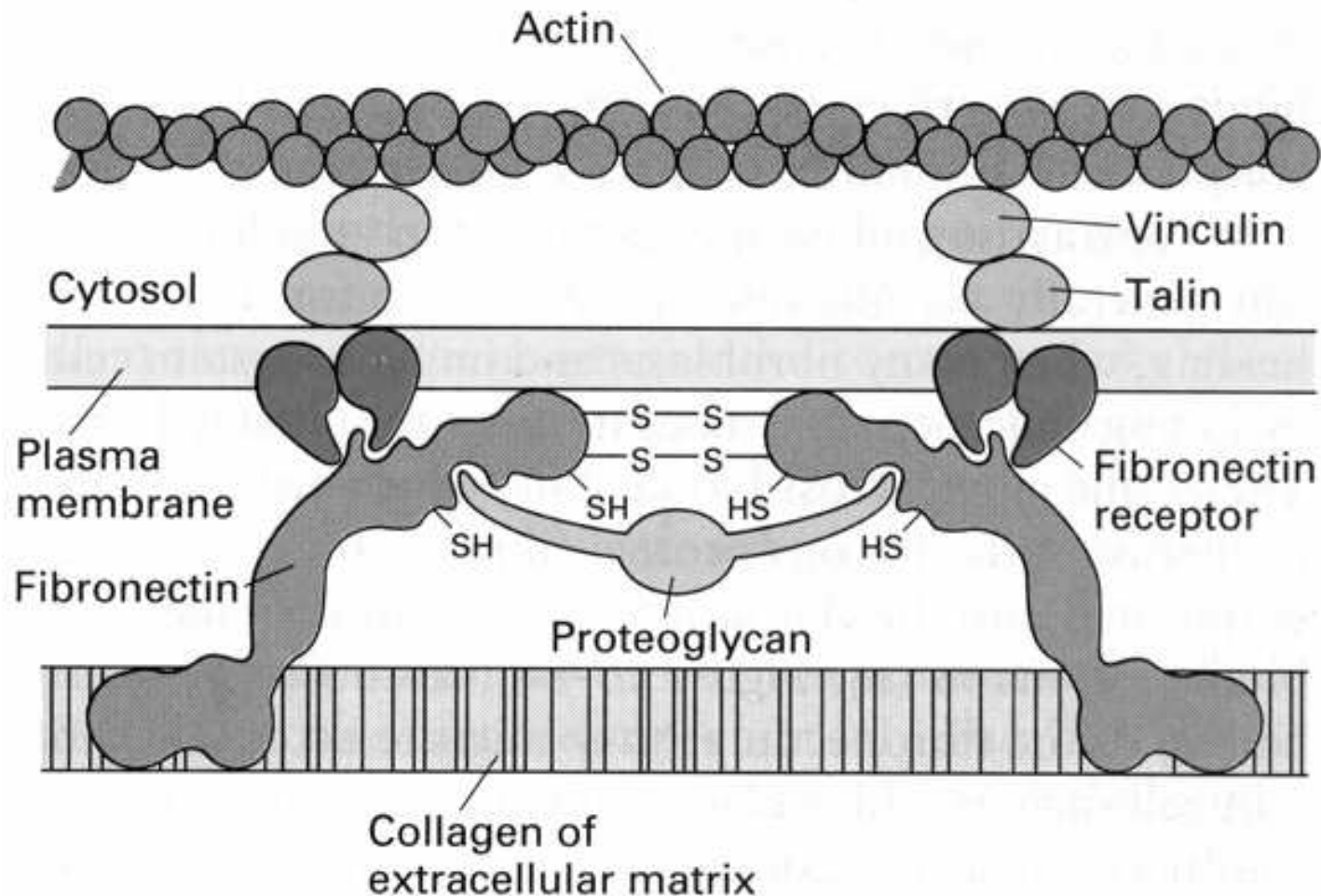

From Martin I. Garcia-Castro, Robert Anderson, Janet Heasman, and Christopher Wylie, *J. Cell Biol.* 138:475, 1997; by copyright permission of the Rockefeller University Press.

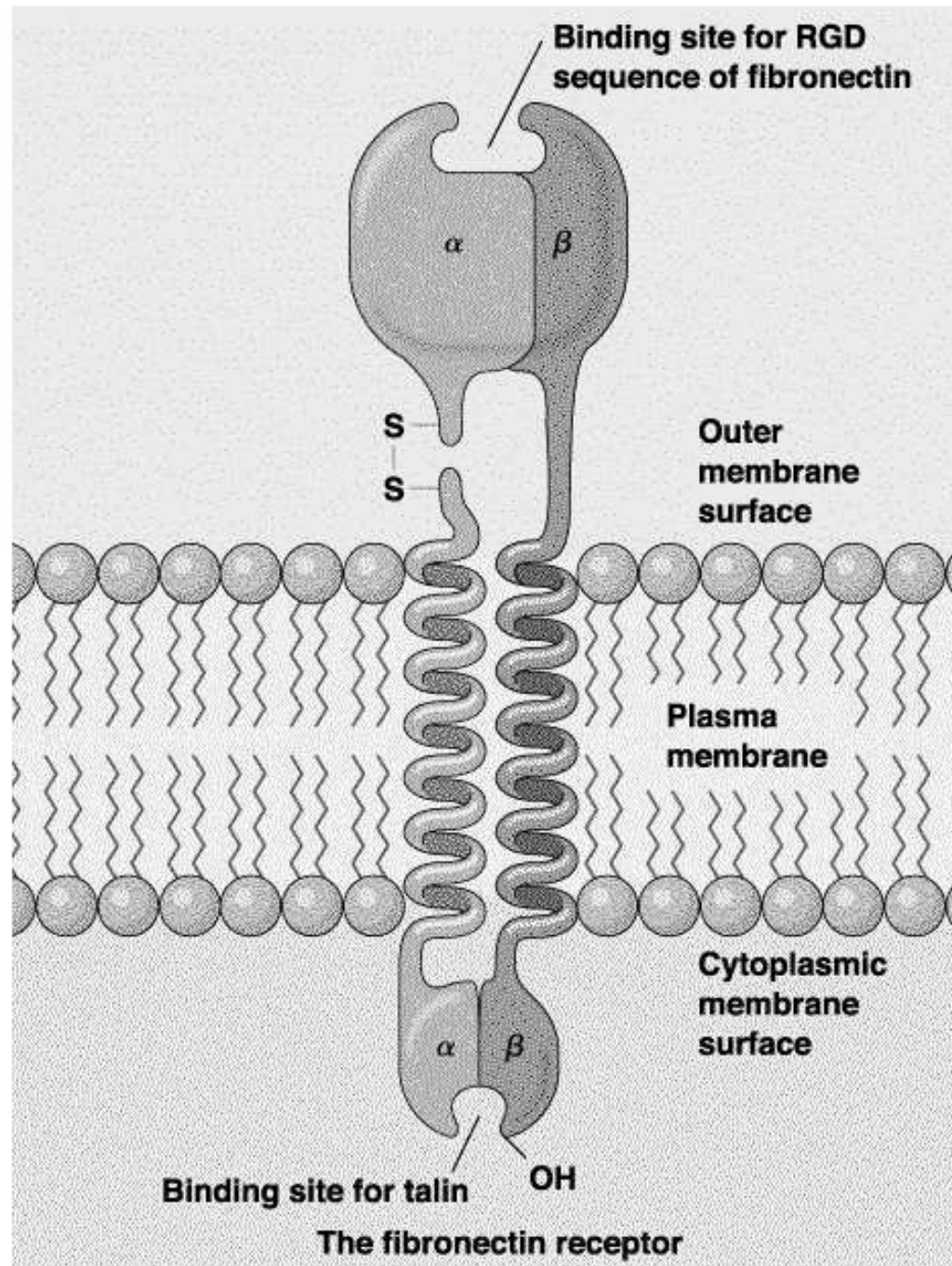
Fibronektin je důležitou součástí migračních drah (červeně). [primordiální pohlavní buňky (zeleně) migrují do gonád]

Mimobuněčný fibronektin je spojen s cytoskeletem buňky

prostřednictvím spojovacích proteinů (**receptor pro fibronektin, vinkulin, talin**)

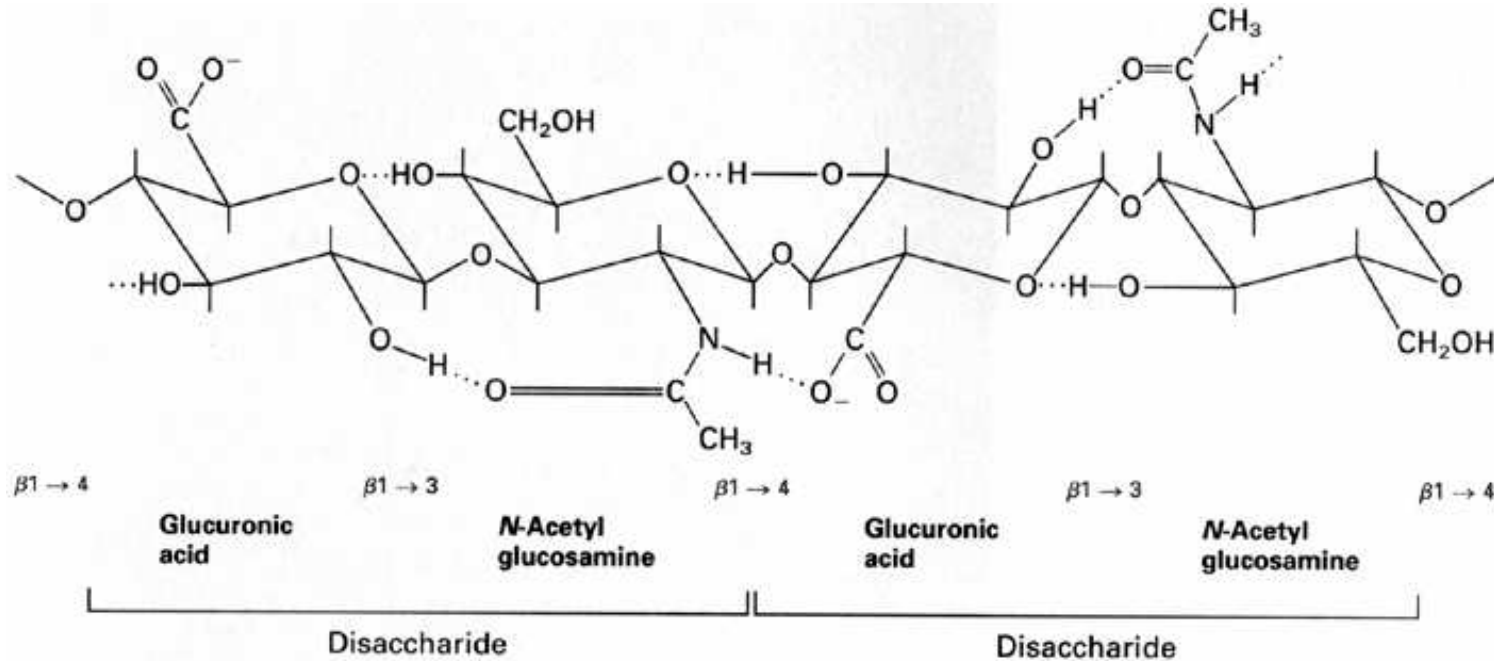
Struktura receptoru pro fibronektin

Kyselina hyaluronová

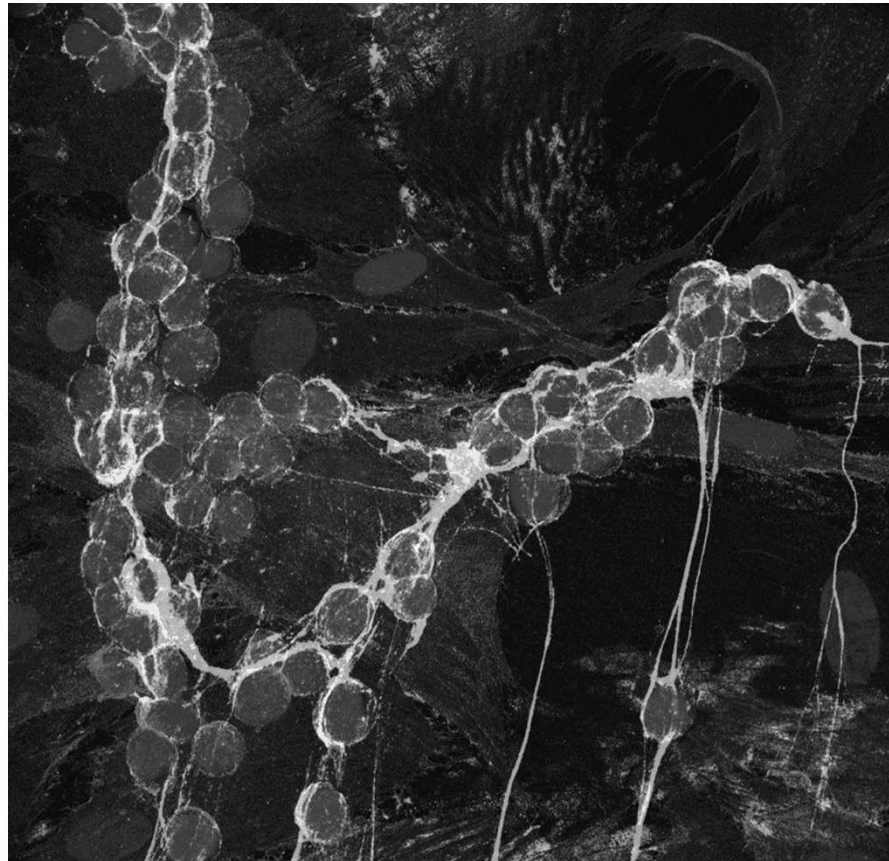
- hlavní složka extracelulární matrix, která obklopuje migrující a aktivně proliferující buňky zvláště embryonálních tkání
- poskytuje měkkost a mazlavost konektivním tkáním, např. kloubům
- jedna molekula HA se skládá až z 50.000 opakování disacharidu kyseliny glukoronové a $\beta(1-3)$ N-acetylglukozaminu
- častý výskyt negativních nábojů: tvorba **vodíkových můstků** a **snaha vázat mnoho molekul vody** - i při nízkých koncentracích vzniká viskózní hydratovaný gel
- snaha zaujmout velký objem - odtlačuje buňky od sebe - vytváření turgoru, který konektivním tkáním přináší schopnost odolávat vnějšímu tlaku

Kyselina hyaluronová

váže se na povrch migrujících buněk, usnadňuje jejich pohyb a proliferaci (zastavení buněk koreluje se snížením obsahu povrchových molekul vážoucích HA a se zvýšením obsahu hyaluronidázy - enzymu, který HA degraduje)

Kultivované buňky hladké svaloviny střev byly indukovány k sekreci kyseliny hyaluronové, která váže kulovité leukocyty prostřednictvím receptorů CD44.

Kyselina hyaluronová se uplatňuje při diferenciaci svalových buněk

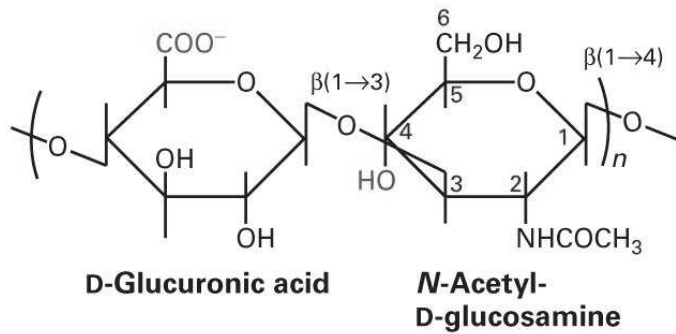
- obaluje myoblasty a brání jejich předčasné fúzi
- degradace kyseliny hyaluronové je signálem pro zahájení fúze myoblastů a tvorbu zralých mnohояaderných svalových buněk

Další proteoglykany

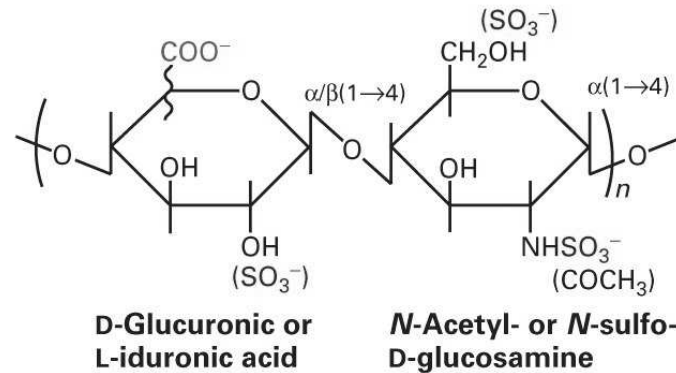
- rozmanité molekuly, z nichž některé jsou součástí ECM (**perlecan**, **agrin**) a některé jsou přímo součástí povrchu buněk a vyskytují se v různých typech matrix (**syndecan**)
- složené z proteinového jádra s kovalentně připojenými polysacharidy (glukosaminoglykany = lineární polymery specifických disacharidů)
- častý výskyt negativních nábojů, přitahování H_2O
- pozoruhodná rozmanitost: daná matrix může obsahovat několik typů proteinových jader, na každé z nich mohou být navázány různé oligosacharidové řetězce různých délek a různého složení
- chrupavkový proteoglykan - jedna z největších známých makromolekul ($4 \mu m$ - více než celá bakteriální buňka) - zajišťuje pevnost chrupavek

Disacharidy glukózoaminoglykanů

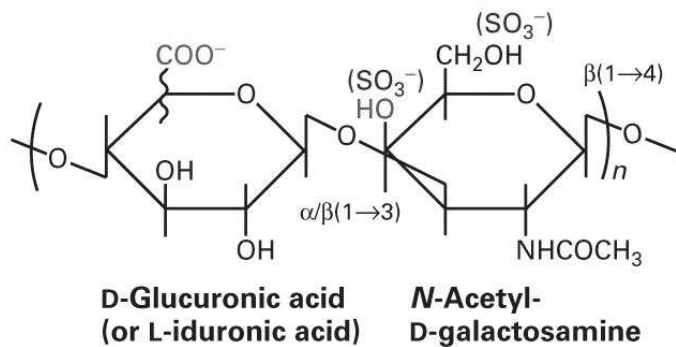
(a) Hyaluronan ($n \leq 25,000$)

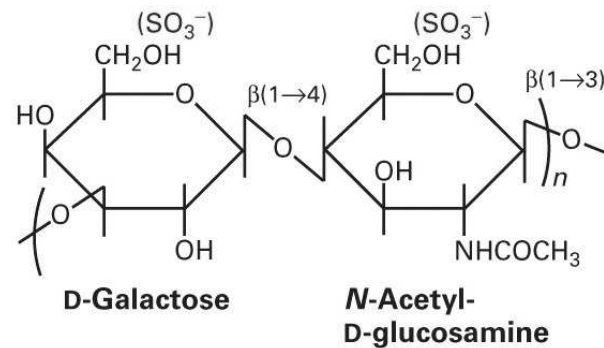
(c) Heparin/Heparan sulfate ($n = 200$)

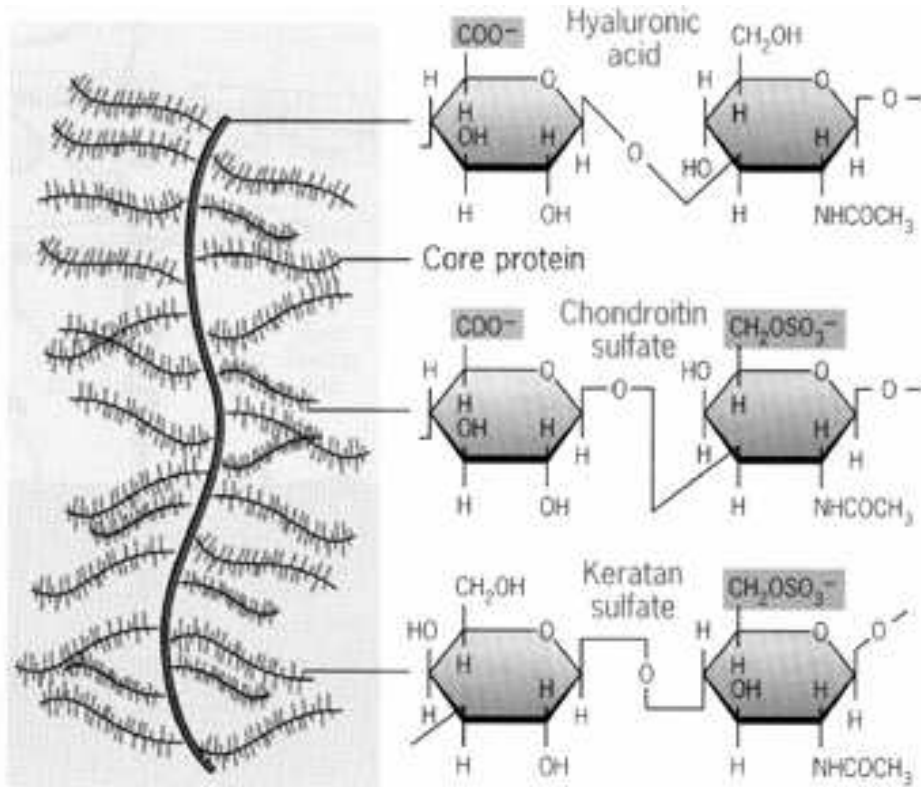
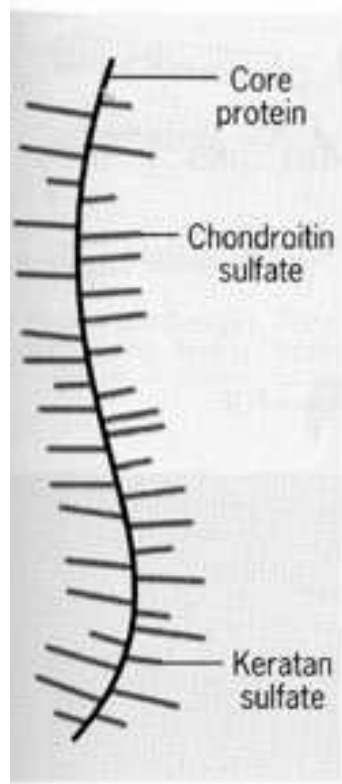
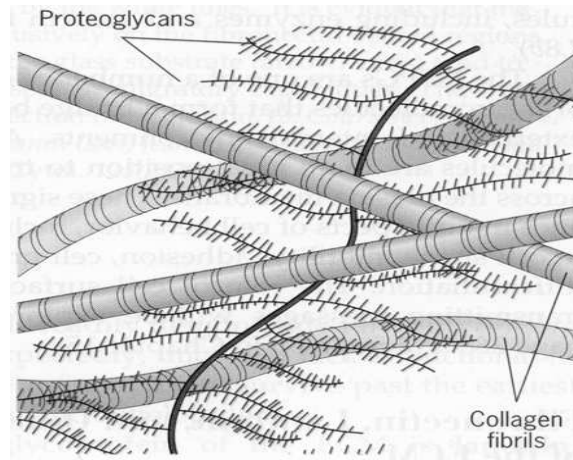
(b) Chondroitin (or dermatan) sulfate ($n < 250$)

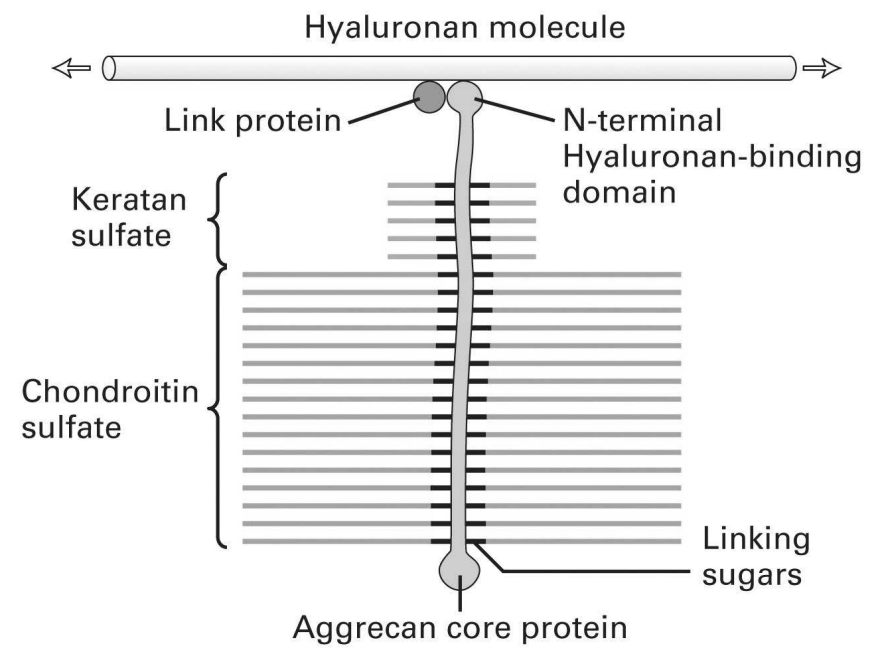
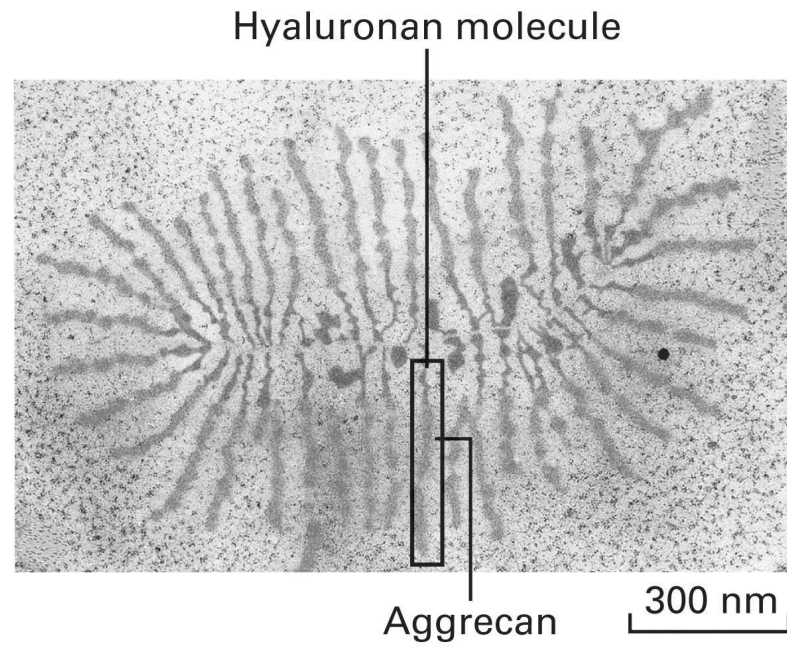

(d) Keratan sulfate ($n = 20-40$)

Struktura proteoglykanů matrix chrupavky

Kolageny a proteoglykany

- poskytují chrupavkovým a dalším tkáním sílu a odolnost k deformacím
- tvoří základ mimobuněčné matrix kostí, která je navíc posílena solemi fosforečnanu vápenatého

Rodina proteoglykanů obsahujících heparan sulfát

- strukturní složka mimobuněčné matrix a zároveň funkce na buněčném povrchu
- **proteinové jádro** proniká plazmatickou membránou
- **glukozaminoglykany** jsou připojeny k mimobuněčné doméně proteinu
- cytoplazmatická doména proteinu interaguje s **buněčným cytoskeletem**
- mimobuněčná doména proteinu interaguje s řadou proteinů mimobuněčné matrix - ukotvení buňky, vazba enzymů, růstových faktorů

Schema struktury syndekanu - proteoglykanu obsahujícího heparan sulfát

